

अध्याय एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षा प्राप्त गर्न पाउनु हरेक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हो । शिक्षाले व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास गराउनुका साथै मुलुकको निर्मित अपरिहार्य, उत्पादनशील, अनुशासित, देशभक्त चरित्रवान् र दक्ष नागरिक उत्पादनमा महत्पूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । शिक्षा सामाजिक परिवर्तनको वाहकका साथै समाजमा मान्यताहरूको संरक्षण सुधारको वाहक पनि हो । शिक्षा नै यस्तो सशक्त माध्यम हो जसबाट सभ्य समाजप्रति उत्तरदायी व्यक्तिहरू तयार गर्नुका साथै त्यस समाजको विकास तथा सुधारमा ठूलो टेवा मिल्छ । समाजको गतिसंगशमा घुलमिल हुन शिक्षाको आवश्यकता पर्दछ । वास्तवमा शिक्षित जनशक्ति नै राष्ट्रको अमूल्य सम्पदा र प्रगतिका सम्वाहक हुन् । देशको बहुआयमिक विकास तथा प्रगति मुलुकले अख्तियार गरेका शिक्षा नितीमा निर्भर गर्दछ (केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग २०५४) । त्यसैले जुनसुकै देशले पनि शिक्षालाई राष्ट्र निर्माणको कडीको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ ।

वि.सं. २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालको कूल जनसंख्या २ करोड ६४ लाख ९४ हजार ५ सय ४ छ । कुल जनसंख्याको करिब ६५.९ प्रतिशत जग्गा शिक्षित छन् । आधा जनसंख्या भन्दा बढी रहेका महिलाहरू शिक्षाको सुनौलो अवसरबाट वञ्चित छन् । नेपालको कूल जनसंख्यामा ६५.९ प्रतिशत जनता मात्र साक्षर छन् भने त्यसमा पुरुष साक्षरता ७५.५ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर न्यून रहेको देखिन्छ (केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, २०६८) ।

समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्रमा देखा परेका माथिका दृष्टिकोणहरू मध्ये लैङ्गिक दृष्टिकोणका अनुसार महिला र पुरुष समान रूपले धर्तीमा जन्म लिएका हुन्छन् । यस दृष्टिकोणले १९५०-१९६० को दशकमा निकै चर्चा पाएको थियो । यसले समाजमा महिला तथा पुरुषलाई समान रूपमा व्यवहार गरिनु पर्छ भन्ने मान्यतालाई जोड दिन्छ । तर समाजले (महिला र पुरुष) लाई दिइने भूमिका भने फरक-फरक रहको पाइन्छ । यसैगरी वर्तमान समयमा देखिएको लैङ्गिक असमानताले महिलाका लागि प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । जसमा महिलाले कुनै हिचकिचाहटका साथ पुरुष सरह सबै ठाउँमा समान रूपमा सहभागी

हुनु पर्दछ । यसरी महिला उदावरवादको प्रमुख उद्देश्य लैङ्गिक विभेदको अन्त्य लैङ्गिक समानता ल्याउनु हो (Luitel, 2008) ।

नेपाली समाज बहुभाषिक तथा बहुसांस्कृतिक समाज हो । नेपाल परापूर्वकालदेखि नै विभिन्न आदिवासी जनजातीहरूको बसोवास हुँदै आएको देश हो । हिमाली भेगमा मुख्य रूपमा शेर्पा, गुरुङ्ग, थकाली, भोटे आदि र तराइ क्षेत्रमा थारु, मेचे, सुनहर, मुसहर, गनगाई आदि बसोबास गर्दछन् । नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न जनजातिहरू मध्ये थारु पनि एक जाति हो (घिमिरे २०६८) ।

नेपालको कूल जनसङ्ख्याको २५.२ प्रतिशत जनसङ्ख्या गरिबीको रेखामुनि रहेका छन् (के.त.वि.२०६८) । परिवारका कमजोर आर्थिक स्थितिकाकारण ठूला केटाकेटीले घर र साना बच्चाबच्चीको रेखदेख गर्नुपर्दछ । फेरी साँभ विहान छाक टार्न मुश्किल पर्न ति थारु समुदायका परिवारलाई स्कुलको खर्च व्यहोर्न पनि गाह्रो पर्दछ फलतः ती परिवारका केटाकेटी शिक्षाबाट वञ्चित हुन्छन् । यसरी कसीने गरीबी र अशिक्षाका कारण बालबालिकाहरू विद्यालय शिक्षाबाट वञ्चित हुन्छन् । यसमा पनि थारु समुदायका महिलाहरू शिक्षाबाट धेरै वञ्चित भएको पाइन्छ (लामिछाने, २०६६) ।

देशमा गरिबी र बालश्रम शोषण बाध्यक बन्न पुग्छ जस्को उदाहरण नेपालमै थारु कम्लहरीका अवस्थामा पनि देखिन्छ । थारु समुदायका महिलाको शिक्षामा पहुँच नहुनुका केही विशिष्ट कारण छन् भन्ने मान्यता यो शोध पत्रको हो । त्यो विशिष्ट कारणले आधार हो कम्लहरी प्रथा जुन अन्य जातिमा र पश्चिम तराई बाहेक अन्य क्षेत्रमा पाइदैन त्यसैले अन्य सिमान्तकृत समुदायको महिलाको शिक्षामा पहुँच र त्यससंग सम्बन्धित कारणहरू खोज्ने विषयमा यो अनुसन्धान केन्द्रित छ । नेपालमा शिक्षाको सुरुवात प्राचीन समय देखि नै भएको थियो । जुन बेला धार्मिक शिक्षा दिने गरिन्थ्यो (थारु सन् २००१) आधुनिक तथा औपचारिक शिक्षाको सुरुवात भएको धेरै समय भएको छैन । थारुहरू पहिले पनि धार्मिक शिक्षामा सहभागी थिएनन् र अहिले पनि आधुनिक शिक्षामा सङ्ख्यात्मक हिसावले पछाडि नै रहेका छन् ।

थारु समाजमा किन शिक्षालाई महत्व दिइएन वा उनीहरूमा विद्यालय गएर शिक्षित हुनुपर्दछ भन्ने कुराको ज्ञान किन भएन ? अरु समुदायका मानिसहरू कृषिमा आश्रित भए

पनि शिक्षा क्षेत्रमा केही न केही सहभागिता रहेको छ । तर थारुहरू पछि पर्नुको कारण के थियो ? जबकी नेपालमा राणाशासनको समाप्ति संगै शिक्षामा सर्व साधारणको पहुँचको विषय हुँदा पनि थारुहरू शिक्षा निः शुल्क गरिदा पनि उनीहरू शिक्षाबाट वञ्चित हुनुपर्ने के थियो ? भन्ने सवालको जवाफ यस अध्ययनमा खोज्ने प्रयास गरिएको छ । कैलाली जिल्लाको गेटा गा.वि.स ५ (का कमैया वस्तीमा थारु महिलाको शिक्षा) मा गरिने यस अध्ययनले गरिवी लगायत अन्य के-कस्ता कारणले थारु महिलाहरूको शिक्षामा उनीहरूको पहुँचलाई के कसरी प्रभाव पारेको छ, भनेर विश्लेषण गर्नेछ, र अघिल्लो र पछिल्लो पुस्ता बीचमा शिक्षालाई हेर्न दृष्टिको कस्तो छ भनेर पनि विश्लेषण गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

कम्लहरी प्रथा तराईका पाँच जिल्ला दाङ्ग, बाके, बर्दिया, कैलाली र कञ्चनपुरमा बढी पाइन्छ जुन जिल्लाहरूमा कमैया प्रथा रहेको थियो । तराइमा रहेको कमैया प्रथाको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान धेरै भएका छन् (फुजिकुरा सन् २००४, लामिछाने सन् २००५ आदि) । तर कम्लहरी प्रथा र तिनिहरू बिचको शैक्षिक अवस्थाको बारेमा केही मात्रामा मात्र अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् । थारु महिलाहरूको घरको कामका साथै जमिन्दारको घरको काम गर्नुपर्ने भएको र बिहे पछाडि अर्काको घरमा जाने हुँदा छोरीको शिक्षामा खर्च गर्दैनन् (रजौरे सन् १९८१) । काम गरेर तुरुन्तै आमदानी हुने र शिक्षाबाट तुरुन्तै लाभ प्राप्त गर्न नसकिने हुँदा र छोरीले घरको काम सम्हाल्नु पर्ने हुँदा थारु महिलाहरू स्कूल जानबाट वञ्चित छन् (खनाल १९९९) ।

खनालले गरेको अध्ययन सम्पूर्ण थारु महिलाको शिक्षामा केन्द्रित छ र त्यो अध्ययन सङ्ख्यात्मक विधि अपनाएर गरिएको अध्ययन हो । त्यसैगरी लामिछानेको अध्ययन कमैया प्रथामा केन्द्रित छ र त्यसमा परिवारमा महिलाको स्थान बारे चर्चा गरिएको छ । महिला र पुरुषको परिवारमा बराबरी स्थान छैन । महिलाहरू पुरुषको दाँजोमा सामाजिक कार्यमा कम सहभागी हुन्छन् । कमैयाका श्रीमती भएको नाताले कम्लहरीले जमिनदारको घर भित्रको काम निशुल्क गर्नु पर्छ । उनीहरूको परिवारमा निर्णायक भूमिका नरहने कुरा देखिन्छ ।

थारु भाषामा पढाई हुने स्कूल घर नजिक नभएकाले पनि थारु महिलाहरू शिक्षामा भन्दा काममा बढी संलग्न हुन्छन् (लामिछाने सन् २००५) । लामिछाने (२०६६) । द्वारा

लिखित कम्मलहरी पुस्तकले कम्मलहरीहरूको भोगाइको बारेमा सम्पूर्ण जानकारी दिएपनि यसले शिक्षाको पाटोलाई उति छुन सकेको छैन ।

सन् १९५० मा जेनेभामा भएको शिक्षा सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा 'अविकसित देशमा प्राथमिक शिक्षालाई विश्वव्यापी, स्वतन्त्र र अनिवार्य गर्ने' गर्ने प्रस्ताव सन् १९६५ मा पाकिस्तानको कराँचीमा भएको एशियाली राष्ट्रको शिक्षा सम्बन्धी सम्मेलनमा 'निःशुल्क शिक्षा' (FPE) को घोषणा, सन् १९९० मा थाइलैण्डको जोमतिनमा भएको शिक्षा शिखर सम्मेलनमा 'सबैका लागि शिक्षा' (EFA) को घोषणा र सन् २००० मा सिनेगलको डकारमा भएको विश्व शिक्षा मञ्चको सम्मेलनमा 'सबैको लागि शिक्षा' (EFA) को प्रतिबद्धतालाई दोहोर्‍याउँदै सन् २०१५ सम्ममा सबैलाई शिक्षा दिने 'डकार कार्यढाँचा' को सोच अगाडि सारियो । यसमा ६ वटा लक्ष्य र १२ वटा नीतिहरू तय गरियो । नेपालले एक लक्ष्य थप गरी सातौ लक्ष्यमा : जनजाति, आदिवासी र पृथक भाषाका अल्पसंख्यक जनताले आफ्ना-आफ्ना मातृभाषाको माध्यमबाट आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा प्राप्त गर्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्ने राखेको छ (काफ्ले र विष्ट २०६१) ।

कृषिलाई मुख्य पेसा अङ्गालेका थारु जातिको वि.स २०५८ अनुसार साक्षरता दर ४५% जति छ, जुन राष्ट्रिय दरभन्दा धेरै कम छ (आचार्य, २०६४) । थारुहरू राजनैतिक, आर्थिक, प्रशासनिक र शैक्षिक क्षेत्रमा पछाडि पारिएका छन् (दहित, २०६६)।

नेपाल लगायत अन्य देशहरूमा महिलाको शिक्षामा समान पहुँच नहुनुका कारणबारे धेरै अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् । (अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन १९८२, भट्ट र अरु सन् २००८ नजिर सन् २००० आदि यी अध्ययन अनुसन्धानले महिलाको शिक्षामा कम पहुँचको स्थिति र यसो हुनुका विभिन्न कारणहरू देखाएका छन् । तर यी अध्ययन अनुसन्धाले थारु महिलाको शैक्षिक स्थितिलाई समेट्न सकेको छैन । किनभने थारु महिलाहरू अर्काको घरमा वुकरहीको रूपमा काम गर्न जाने प्रथा छ, यो प्रथा अन्य जातिको महिलामा नपाइने हुँदा अन्य जातिका महिला मध्ये थारु महिलामा शिक्षाको पहुँच पुग्न सकेको छैन । त्यसैले थारु महिलाहरूको शैक्षिक स्थितिबारे अध्ययन आवश्यक छ । यसरी यो अध्ययन थारु महिलाहरूको शैक्षिक स्थितिका बारेमा केन्द्रित रहने छ । थारुहरू शिक्षामा आउँदैनन् । (लामिछाने २०६६) । यसरी गरिवी कम्मलहरी प्रथाको कारणले थारु महिलाको शिक्षामा न्यून

उपस्थिति रहेको विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ । थारुहरूले शिक्षाको महत्व बुझेका छन् र अशिक्षित भएकै कारण आफूहरू पछाडी परेको अरुवाट हेपिएको र देखिएको कुरा राम्रो संग बुझेका छन् (इन्सेक २०४९) यति हुँदा हुँदै पनि उनीहरू शिक्षामा आएका छैनन् जुन आम प्रश्न र चासोको विषय भएको हुँदा यो अनुसन्धान आवश्यक र महत्वपूर्ण छ ।

यस अध्ययामा थारु समुदायको अनुसन्धानका सन्दर्भमा मूलतः निम्नलिखित अनुसन्धान प्रश्नहरूको उत्तर खोज्ने जमर्को गरिएको छ ।

- १) फरक जातिगत समुदायमा महिलाको शैक्षिक अवस्थामा भिन्नता छ कि छैन ?
- २) थारु महिलाहरूमा अधिल्लो र पछिल्लो पुस्ता विचमा शिक्षालाई हेर्ने दृष्टिकोण कस्तो छ ।
- ३) थारु महिलाहरूले अध्ययन पुरा नगरी बीचमा नै विद्यालय छोड्नुपर्ने कारणहरू के - के छ ?
- ४) शिक्षा आर्जन गर्न सवालमा समाजले छोरी र बुहारीलाई समान अवसर दिन्छ कि दिदैन ?
- ५) थारु महिलाहरू पुरुष सरह शैक्षिक गतिविधिमा संलग्न छ ? कि छैनन्?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यो अनुसन्धान थारु महिलाको शैक्षिक स्थितिमा केन्द्रीत रहेको यसका निम्न प्रकारका विशिष्ट उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

१. थारु महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था पत्ता लगाउन ।
२. थारु समुदायको अधिल्लो पुस्ता र पछिल्लो पुस्ता बीचमा शिक्षालाई हेर्ने दृष्टिकोण र त्यसलाई असर गर्ने तत्वहरू पत्ता लगाउनु ।
३. थारु जातिको शिक्षामा पहुँच र उपलब्धिको विश्लेषण गर्दै शैक्षिक समस्या पत्ता लगाउनु।

१.४ अध्ययनको महत्व:

यो अनुसन्धान थारु समुदायमा महिला शिक्षा प्रतिको धारणा बुझ्नको लागि र शैक्षिक अवस्था कस्तो छ भनि थाहा पाउनका लागि गरिएको हो । साथै थारु अधिल्लो पुस्ताका व्यक्ति र पछिल्लो पुस्ताका व्यक्तिले शिक्षालाई हो दृष्टिकोण कस्तो हुँदो रहेछ थाहा पाउन सकिन्छ । समयको कमसँग विभिन्न संघ संख्याहरूले गरेका कार्यक्रमबाट केही मात्रामा सुधार पनि आएको र त्यसले शिक्षाको बुझाइमा सोचाइमा परिवर्तन पनि आएको थाहा पाउन सकिन्छ ।

यस अनुसन्धानको महत्वपूर्ण पक्ष भनेकै थारु समुदायमा शिक्षालाई कसरी हरेका छन् भन्ने कुरा पत्ता लगाउनु यस अनुसन्धानको महत्वपूर्ण पक्ष हो । यस अनुसन्धानबाट थारु महिलाहरूको साक्षरता दर के कारणले बढि रहेको छ र महिलालाई शिक्षामा सम्लग्नता वृद्धि भएपनि बीचमा नै पढाई छोड्न महिलाहरू किन र कसता कारणले बाध्य छन् भन्ने थाहा पाउन सकिन्छ । यस समुदायको शिक्षा सम्बन्धि आवश्यक नीति तथा कार्यक्रम गर्न सम्बन्धित निकायलाई मद्दत गर्नेछ ।

अध्याय - दुई

सन्दर्भ साहित्यको समीक्षा

२.१ सैद्धान्तिक अवधारणा

नेपालमा विभिन्न जाति तथा जनजातिहरू उच्च हिमाली, पहाडी तथा तराईका विभिन्न भूभागहरूमा वसोवास गरिरहेका छन् । हरेक जाति तथा जनजातिहरूको आ-आफ्नै मौलिक भाषा, धर्म तथा संस्कृति भएको हुँदा नेपाल बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुजातिय देशको रूपमा रहेको छ (गुरुङ्ग २०६२) ।

थारु जाति नेपालको पूर्व मेची देखि पश्चिम महाकाली सम्म तराई जिल्लाहरूमा फैलिएर रहेका छन् । वि.सं. २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा थारु जातिको जनसंख्या १७३७४७० रहेको छ जसमा महिला संख्या ८८४५०१ रहेको छ । भने पुरुष संख्या ८५२९६९ छ । जुन कुल जनसंख्याको ६.७४ प्रतिशत हुन आउँछ । त्यस्तै कैलाली जिल्लामा मात्र थारुहरूको संख्या ३२२९२० रहेको छ । जसमा महिला १६०५२ र पुरुष १६२६८ रहेको छ । थारु जातिको उत्पत्तिका सम्बन्धमा विभिन्न भनाइहरू पाइन्छन् । कसैले संस्कृतिको “स्याष्णु” शब्दबाट “थारु” भएको हो भनेका छन् भने कसैले बौद्ध धर्मको एक शाखा स्थविखादको “स्थविर” शब्दबाट थारु शब्दको उत्पत्ति भएको भनेका छन् । केहिका अनुसार राजस्थानको “थार” मरभूमिको नामबाट “थारु” हुन गएको तर्क दिन्छन् भने केहिले भारतमा भएको मुसलगानी आक्रमणबाट भागेर आएका राजपूतना आइमाइका सन्तान हुन् भनेका छन् । यी भनाइहरू मध्ये यो नै थारु जातिको उत्पत्तिका सम्बन्धमा उपयुक्त भनाइ हो भन्न सकिदैन । थारु जातिको परम्परागत सामाजिक सांस्कृतिक संरचना हेर्दा अन्य जाति भन्दा यिनिहरूमा पृथक देखिन्छन् ।

राष्ट्रिय योजना आयोग २०६५ का अनुसार आदिवासी तथा जनजाति समुदायले आफू मूलधारबाट अलग भएको महशुस गर्नुका साथसाथै राज्यले विकासको प्रयासभन्दा पर रहेको अनुभव गर्नुको साथै साभेदारी रूपमा सहभागी हुन पाएका हुँदैनन् । मुलुकको समानुपातिक एवं सन्तुलित विकासमा अन्य जातिले जस्तै योगदान गरेको अनुभव गर्न सकेका छैनन् ।

सन् १९५० पछिका दशकहरूमा विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूले समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणले नेपाली समाजको जातिय व्यवस्थाको ऐतिहासिक प्रकृया जातजातिय विवरणात्मक अध्ययन जातिय द्वन्द्व आदि जस्ता विविध पक्षहरूमा अध्ययन अनुसन्धान गरेको पाइन्छ । उक्त समयमा यसरी अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न विदेशी विद्वानहरू हिचक (१९६०), एल क्यापलान (१९६०), होमेन डोर्के (१९६७), पिक्यापलान (१९७२), सडेन (१९८०) आदि प्रमुख मानिन्छन् । भने नेपाली विद्वानमा गोपाल सिंह नेपाली (१९६५), प्रा डोर बहादुर विष्ट (१९६७), डा. नविन कुमार राई, डा. गणेशमान गुरुङ्ग (१९८२), डा. डिल्लीरमण रेग्मी (१९८४), डा ऋषिकेशवराज रेग्मी (१९८५), डा प्रेम कुमार खत्री (वि.सं. २०३६) आदि प्रमुख मानिन्छन् ।

विलियम कुक्स (१८७०) *The tribes and caste of the north western India, volume 4* का अनुसार “थारुहरू गंगा यमुनादेखि हिमालयको काखसम्म जग्गा आवाद गरी गुजारा गरे । थारुहरू संभाव्यताका अग्रदूत हुन् ।”

सी होमनेहोफ (१९६७) जसले सन् १९५९ बाट नेपालको समाजशास्त्रीय अध्ययनको सुरुवात गरे । उनले खम्बू क्षेत्रमा बसोबास गर्न शेर्पा जातिको अध्ययन गरेका छन् । मेरी एन मास्लाक २००३ ले आफ्नो पुस्तक *Daughters of the Tharu: Gender Ethnicity, Religion and the Education of Nepales Girl* मा नेपालका थारु जनजाति समुदायमा छोरीहरूको शिक्षामा सहभागिताका बारेमा देखाएकी छिन् । उनले थारु समुदायमा शिक्षाको स्तर शिक्षा प्रतिको धारणा, छोरी र उसको शिक्षा प्रति धर्म संस्कृति र परम्पराको प्रभाव के कस्तो रहेको छ भनेर अध्ययन गरेकी छिन् ।

“अल्पसङ्ख्यक आदिवासी समुदायका बालबालिकाहरू पढाइमा असफल हुनुको एउटा कारण उनीहरूको घर, समाज र विद्यालयको साँस्कृतिक तथा भाषिक परिवेश भिन्न हुनु हो । मूलधारका विद्यार्थी भन्दा आफ्नो भाषा र संस्कृति भिन्न भएकै कारण आदिवासी समुदायको विद्यार्थीहरू जाँचमा असफल हुने, एउटै कक्षा दोहोर्‍याएर पढ्नु पर्ने, तह पार गर्न बढी समय लाग्ने र अन्ततः पढाइ नै छोड्नेसम्मको समस्या पैदा हुन्छ । बालबालिकालाई एक भाषा वा संस्कृतिबाट अर्को भाषा वा संस्कृतिमा सङ्क्रमण हुन निकै कठिन हुन्छ । नयाँ भाषा तथा संस्कृतिले गर्दा उनीहरूलाई विद्यालयको वातावरणमा घुलमिल हुन अप्ठ्यारो पर्छ । एकातिर उनीहरू आफ्नो भाषा तथा संस्कृतिबाट विमुख

भैसकेका हुन्छन् भने अर्कातिर नयाँ भाषा र संस्कृति पनि सिक्सहेका हुँदैनन् । फलस्वरूप उनीहरूले सामाजिक स्थायित्व गुमाउँछन् र असफल बन्दछन्”(गुरुमैनाली, शिक्षक मासिक पत्रिका साउन, २०६६) ।

जातिय हिसाबले आदिवासि समूहमा पर्ने थारुजाति सबै जिल्लामा रहेका छन् । थारु जातिको सास्कृतिक, शैक्षिक पक्षको अध्ययन विभिन्न स्वदेशि तथा विदेशी विद्वानहरूले गरेका छन् । यस जातिको अध्ययन अरु जातिको तुलनामा पछि मात्र सुरु भएपनि हालका दिनमा उल्लेखनिय उपलब्धि भएको मान्नु पर्दछ । थारु जाति भित्र पनि फरक फरक संस्कृतिक भेषभूषा चालचलन पाइन्छ ।

अधिकांश थारुहरूको आर्थिक पक्ष कमजोर नै रहेको छ । थारुहरूमा पनि केहि सिमित थारुहरू समस्या देखिन्छन् भने धेरै थारुहरू विपन्न नै छन् यिनीहरूको जिवन यापन कृषिमा नै आधारित भएकोले सिमित थारुहरूमा धेरै जमिन रहेको देखिन्छ भने अधिकांश थारुहरूमा जमिन विहिन देखिन्छ ।

२.२ नेपालमा वर्तमान महिला शिक्षा निति र कार्यक्रमहरू

नेपालमा हरेक योजनाले शिक्षालाई विशिष्ट स्थान दिई आइरहेका छन् तैपनि शिक्षामा अपेक्षित सुधार भने आउन सकेको छैन त्यसमा पनि महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था पुरुषको समकक्षमा पुऱ्याउन अझै थुप्रै कसरतहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ । मुलुकमा लागू भएको पाँचौ पञ्चवर्षिय योजना (सन् १९७५) देखि सरकार प्राथमिक तथा माध्यमिक स्तरमा महिलाहरूको सहभागि वृद्धि गर्न प्रयासमा लागे पनि अपेक्षित सुधार भने हात पार्न सकेको छैन । शिक्षालाई सर्वसुलभ गराउने अभिप्रायले नै श्री ५ को सरकारले माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा दिने, प्राथमिक तहसम्म निःशुल्क पुस्तक वितरण गर्ने तथा महिला शिक्षिकाला तालिम दिने जस्ता कार्यक्रमहरू गरी रहेको छ । श्री ५ को सरकारले आधारभूत र प्राथमिक शिक्षा परियोजनाको सञ्चालन पनि गरेको छ । जसले शिक्षक तालिम, शैक्षिक स्रोत वृद्धि विशेष शिक्षा कार्यक्रम तथा अनौपचारिक शिक्षा जस्ता कुरामा जोड दिइएको मात्र नभई अनौपचारिक शिक्षामा बालिका एवम् प्रोढलाई समेत लक्षित गरेको पाइन्छ (सर्च/स्त्रीशक्ति, २०००) ।

महिलाको मौलिक हक तथा मानव अधिकारको सरक्षण गरी देश विकासमा महिलाको सक्रिय सहभागिता गराउने उद्देश्यले स्थापना भएको राष्ट्रिय महिला आयोगले उक्त उद्देश्य परिपूर्तिको निमित्त महिला शिक्षाको अपरिहार्य आवश्यकतालाई स्वीकार गरी यस आयोगका अगामी कार्यक्रमको प्राथमिक क्षेत्रमा “महिला र शिक्षालाई उलेख्य रूपमा समावेश गराइएको छ (रा.म.आ, २०५८) । भने अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रले पनि प्रोढ साक्षरता कार्यक्रम महिला साक्षरता प्रथम, महिला साक्षरता दोस्रो साक्षरोत्तर कार्यक्रम, वैकल्पिक विद्यालय कार्यक्रम जस्ता कार्यक्रमहरू (अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र २०६०) । सञ्चालन गरी महिला शिक्षालाई योगदान दिदै आइरहेको छ ।

महिलाको शैक्षिक अवस्थामा क्रमशः सुधार आइरहेको यथार्थता रहँदा रहँदै पनि शिक्षामा लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट समानता प्राप्त हुन सकेको छैन । यसै तथ्यलाई मनन गरी नेपालको दीर्घकालीन राष्ट्रिय योजनाको अवधारणामा लैङ्गिक समानतालाई सुनिश्चित गर्न तथा महिला दलित, अपाङ्ग र पिछडिएका वर्गको अवस्थालाई ध्यानमा राखी गुणस्तरीय शिक्षामा उनीहरूको पहुँच बढाउन विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्न लक्ष्य लिइएको छ । दशौं योजनामा शिक्षाको सम्बन्धमा निम्न लिखित उद्देश्य राखिएको छ ।

- १) साक्षरता, आयमूलक र जीवनोपयोगी अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरि विशेष पिछडिएका समुदाय तथा महिलाको जीवनस्तर उकास्न मदत पुऱ्याउने ।
- २) सबैका लागि शिक्षाको सन्दर्भमा महिला तथा अपाङ्गको लागी शिक्षाको अवसरमा पहुँच बढाउन विशेष व्यवस्थ गर्न, (दशौं योजना २०५९-६४) ।

दशौं योजनाको क्षेत्रगत अवधारणा अर्न्तगत महिला, शिक्षाको सम्बन्धमा भनिएको छ - “लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणको उद्देश्य हासिल गर्न महत्वपूर्ण माध्यम शिक्षा हो तर शिक्षा क्षेत्रमा ठूलो लैङ्गिक दूरी रहेको छ । महिला सहभागीतामा कमी, पढाई छोड्ने छात्राको संख्यामा बढी कूल शिक्षक संख्यामा २६ प्रतिशत मात्र महिला शिक्षिका रहेको वर्तमान अवस्था छ । तसर्थ यिनको सुधार गर्न सम्बन्धित क्षेत्रहरू बीचमा नीतिगत र कार्यगत समन्वय बढाई लैङ्गिक अन्तर कम गर्न निति अवलम्बन गरिएको छ (दशौं योजना २०५९-०६४) ।

२.३ समाजिक लिङ्ग सम्बन्धित भएका अध्ययनहरू

प्यक्ट युनिसेफ संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम जस्ता अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था सिविन, स्त्री शक्ति माइती नेपाल आदि गैरसरकारी संस्थाहरू तथा विभिन्न अध्ययन संस्थाहरू र स्वतन्त्र तहबाट महिला विकास जनचेतना लैङ्गिक सम्बन्ध लैङ्गिक शोषण र दमन चेलीबेटी बेचबिखन आदि क्षेत्रमा केन्द्रित रहेर अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् ।

बेनेट (सन् १९८३) ले आफ्नो पुस्तक “Dangerous Wives and Sacred Sister” मा हिन्दु पितृ प्रधान समाजमा नेपाली उच्च जातका महिलाहरूको सामाजिक र प्रतिकात्मक भूमिका पत्ता लगाएकी छिन् । हिन्दु परम्परा अनुसार महिला र अविवाहित महिलाको सामाजिक अवस्थालाई देखाएकी हुन् ।

मार्च (१९८६) ले आफ्नो पुस्तक Weaving, Writing and Gender मा बुनाई र लेखाइलाई तामाङ्गहरूको प्रविधिक क्षमता मात्र नभनी त्यस कार्यमा लैङ्गिक प्रतिकात्मकता रहेको उल्लेख गरेकी छिन् । लेखाइ र बुभाइले तामाङ्ग जातिको पितृप्रधान समाजमा लिङ्ग अनुसार भिन्न भिन्न भूमिकालाई संकेत गरेको छ । महिलाहरू समाजका सामान्य वस्तुहरू हुन् भने पुरुषहरू ज्ञानका दाता हुन् भन्ने विभेदपूर्ण मान्यतालाई यहाँ देखाइएको छ ।

मेरी एन मास्लाक २००३ ले आफ्नो पुस्तक Daughters of the Tharu: Gender, Ethnicity, Religion and the Education of Nepaleses Girl मा नेपालका थारु जनजाति समुदायमा छोरीहरूको शिक्षामा सहभागिताको स्थितिलाई देखाइएकी छिन् । उनले थारु समुदायमा शिक्षाको स्तर शिक्षा प्रतिको धारणा, छोरी र उसको शिक्षा प्रति धर्म संस्कृति र परम्पराको प्रभाव के कस्तो रहेको छ भनेर अध्ययन गरेकी छिन् ।

उनले विद्यालयको प्रवृत्ति घरबाट त्यसको दूरी शिक्षामा महिला पुरुषको अवस्था पाठ्यक्रम तथा स्कूलका सुविधाहरू जस्ता परिवर्त्यहरूमा आधारित रहेर थारु केटी मान्छेको शिक्षाको स्थितिका बारेमा चर्चा गरेकी छिन् । अन्य जातको भन्दा थारुको न्यून शिक्षा र थारु पुरुषभन्दा थारु महिलाको न्यून शिक्षा रहेको देखाएकी छिन् । थारुका छोरीहरू अरुको घरमा काम गर्न जाने प्रचलन र आफ्नै घरको काममा पनि उनीहरूको सलग्नता बढी रहने परिपाटी छ, धार्मिक विचार अध्यास र संस्कार आदिको सामाजिक अध्यासले शिक्षासँग

सम्बन्धित व्यवहारको निर्णय प्रकृत्यामा प्रभाव पार्दछ भनिएको छ । छोरा र छोरीमा स्कुल शिक्षाका लागि साथै अन्य महत्वपूर्ण निर्णयहरू पुरुषहरूबाट हुने गरेको छ । लुकेका सामाजिक सांस्कृतिक कारक तत्वहरू पनि थारु महिला शिक्षाको निम्ति अवरोध हो भनेकी छिन् ।

२.४ थारु समुदायको सामान्य परिचय

थारुहरू नेपाल र भारतको सिमाना जोडिएको तराई क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी जाती हुन् । नेपालको पूर्वी तराईको भापा देखि सुदुर पश्चिमको कैलाली, कञ्चनपुर र वर्दियासम्मका विभिन्न क्षेत्रमा बसोबास गर्दै आइरहेका थारु समुदायका मानिसको आफ्नै किसिमको चालचलन भेषभुषा र आफ्नै भाषा छ । सन् २०११मा नेपालको कूल जनसङ्ख्या २६४९४५०४ मानिसहरू रहेको थियो । जसमा थारुहरूको संख्या १७३४४७० रहेको छ (के.त.वि.) ।

थारुहरूको उत्पतिको सम्बन्धमा विभिन्न धारणाहरू रहेका छन् । जसमध्ये केही यहाँ उल्लेख छन् । थारुहरू राजपुतना मुसलमानहरूको आक्रमण पछि नेपाल प्रवेश गरेका हुन् शत्रुको हातमा पर्नु भन्दा भाग्नु ठिक भनठानेर यिनीहरू नेपाल प्रवेश गरेका हुन् । (विष्ट २०३३) ।

गोपाल दहित: “थारु संस्कृतिको संक्षिप्त परिचय” आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशन गरिएको पुस्तकमा थारु जाति जतिसुकै गरिव भए पनि थारु जातिका महिला चेलिवेटीहरू वेश्यावृत्तिको लागि विदेशतिर बेचिएको पाइँदैन । यसै गरी वेश्यावृत्तिमा लागेको पनि पाइँदैन । यस्तो पहिचान राख्न सक्नुमा थारु संस्कृतिभिन्नको सुसंस्कारले गर्दा नै हो ।

त्यस्तै उनकै अनुसार थारु जातिमा विधवा विवाहलाई सामाजिक रूपमा पुरा मान्यता दिएको र आफ्नो पुर्खा र मान्यजनहरूको आदर गर्ने परम्परा रहेको छ जसले गर्दा विधवा आमा बाजे बज्यैको स्याहार सुसार पालन पोषण छोरा नातिहरूले गर्दछन् । यी माथिका प्रमाणहरूले थारु जातिको विगत अत्यन्त प्रशंसनीय जातीको रूपमा देखाउँछ

रेग्मी, ऋषिकेशवराज (१९९९ ई.) थारुहरू आफूलाई तराईको मौलिक र आदिवासी जाति भएको विश्वास गर्दछन् र कसैले थारु आफूलाई कपिलवस्तुको शाक्य वंशसँग समबन्धित गराई सिद्धार्थ बुद्धको पुस्ता मान्दछन् भनी उल्लेख गरेका छन् “थारुहरू सिद्धार्थ गौतमको वेराज हो । सिद्धार्थ गौतम थारु जातिका थिए । थारुहरू शाक्य र कोलिया हाँगा होकाकु र ओहाकुमुखा वंशज हो । जो पहिले राजा थिए ।”

थारुहरू नेपालको मूलवासी हुन् र उनीहरूको उत्पत्ति नेपालमै भएको हो । राजस्थानको थारु मरभूमिबाट आएको हुनाले उनहरूलाई थारु भनिएको हो थारुहरू तराई आदिवासीहरू हुन् । कमजोर आर्थिक स्थिती र उच्च नीरक्षरता दरका कारण अधिकांश थारुहरूको समाजिक स्तर नेपालकै अन्य पहाडी जातीहरूको तुलनामा निकै कमजोर रहेको पाइन्छ । कमजोर आर्थिक स्थिति तथा भूमिहीनताको कारण अधिकांश थारु पुरुषहरू कर्मैयाका रूपमा ग्रामिण श्रमिकको रूपमा तथा महिलाहरू कमलरी, ओगानी,वुर्कहरी बनेर मालिकहरूको घरमा दास दासी भएर बाध्यतात्मक श्रम गर्नु परिरहेको अवस्थाबाट पिडित थारुहरू सन् २००० मा सरकारले कर्मैया र मुक्तिको घोषणा गरी तिनीहरूलाई बाध्यतात्मक श्रमबाट मुक्त गरेपनि उचित व्यवस्थापन हुन नसक्दा शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीको अवसरबाट वञ्चित थारु समुदायहरू अझै पनि सामाजिक आर्थिक रूपले निकै पछाडी छन् । त्यसमा पनि थारु महिलाहरू आफ्नै घरपरिवार र विभिन्न सामाजिक कारण सार्न उमेरमा विवाह र विद्यालयमा मातृभाषाको पढाइ नहुनु जस्ता कारणले शिक्षाबाट वञ्चित भइरहेको कुरा समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट हेर्नु महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

२.५ थारु महिला र शिक्षा

शिक्षामा असमान सहभागिता र अवसरको इतिहास लामो समयदेखि चल्दै आइरहेको छ । प्रधानमन्त्री जंगबहादुरले निश्चित रूपमा आफ्ना परिवारका सदस्यहरूलाई अंग्रेजी बोल्न र लेख्न जान्ने बनाउन सन् १८५४ मा दरवार स्कूलको शुरुवात गरे । यस स्कूलमा जनताका छोराछोरीको पहुँच थिएन । शास्त्र व्यवस्थासँग नजिक भएका राणाहरूको स्वीकृतिमा यस विद्यालयमा पढ्न पाउथे । नेपालमा औपचारिक शिक्षाको विस्तार सन् १९५१ पछि मात्र भएको हो । यसपछि केही हदसम्म भएपनि जनताका छोराछोरीले शिक्षा ग्रहण गर्न पाए । सन् १९५० मा प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको नेपालको साक्षरता दर सन्

१९८० सम्म २३ प्रतिशत सम्म पुग्यो (स्टाभ र हान्नम सन् २००१) तर पञ्चायत कालमा पनि शिक्षाको नाममा राज्यले निश्चित भाषा, धर्म र संस्कृतिलाई मात्रै बहुवा दिने काम गन्यो (बन्त सन् १९९६) । जसले गर्दा गरिब जनतामा शिक्षाको पहुँच पुगेन जुनकुरा नेपालका थारुहरूमा हालसम्म शिक्षाबाट बञ्चित रहेको स्थिति देखिन्छ ।

शिक्षाको कमीले गर्दा थारुहरू अन्धविश्वास र रुढिवादी मानसिकताबाट ग्रस्त छन् । थारुहरूको मनोविज्ञान विश्लेषण गर्दा खेती छद्दैछ । पढाएर के काम ? भनेको पाइन्छ । केटाहरू ठूलो भएपछि खेतीमा लागि हाल्छन् भन्ने मनोवृत्तिले थारुहरूको शिक्षाको विकासमा बाधा पुऱ्याएको देखिन्छ (प्रसाद २०३४) । द्रोण प्रसाद रजौरेले आफ्नो अध्ययनमा थारुहरूले प्राथमिक शिक्षा सम्म पढेपछि त्यो भन्दा माथि भाषाको कारणले अन्य विद्यार्थीसंग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दैनन् र पढाइ छोडछ भनेका छन् । त्यसैगरी थारु महिलाहरूलाई पनि भाषाकै कारण पढाइमा बाधा पुगिरहेको छ । त्यसको साथ -साथै थारु महिलाहरूको जनशक्ति घरको काममा बढि चाहिने र महिला शिक्षालाई आरामदायीको रूपमा हेरिने हुँदा महिलाको शिक्षामा न्यून उपस्थिति छ (रजौरे सन् १९८१) ।

“थारुहरू शिक्षामा नआउनुको कारण उनीहरूमा प्रचलित उखान, आधा पढो हरसे गयो पुरो पढो घरसे गयो” को पनि महत्वपूर्ण भूमिका छ । एउटै गाउँमा बस्ने बाहुन क्षेत्रीमा पढ्नुपर्छ भन्ने धारणा छ तर थारुहरूमा त्यस्तो धारणा पाइदैन (लामिछाने २०६६) । यसबाट के तर्क निकाल्न सकिन्छ भने गरिवीले नै यो विचार थारुहरूमा आएको हो । त्यसैले गरिवी नै थारुहरूको लागि शिक्षाको बाधक हो ।

भाषिक समस्या सवै थारु विद्यार्थीको भएपनि महिलाहरू बढि यसबाट पिडित छन् । थारुहरूको संस्कृतिले महिलालाई पुरुषसँग खुलस्त कुरा गर्ने र घुलमेल हुने अवसर दिदैन जसले गर्दा उनीहरू आफ्नो समूहमा केन्द्रित हुन्छन् । उनीहरू स्कूलमा पनि २०-२५ जनाको महिलाको समूहसँगै बस्छन् र थारु भाषामै बोल्छन् । अन्य मानिससँग कम बोल्ने भएकोले उनीहरूलाई नेपाली जान्ने अवसर कम हुन्छ । शिक्षक कक्षामा नेपाली भाषामा पढाउदा उनीहरू एकहोरो शिक्षकलाई हेरिरहन्छन् । उनीहरू केही बुझ्दैनन् । उनीहरूले किताब लिएर विद्यालय त आउछन् तर (केही बुझ्दैनन्) न बोल्छन्, न, त लेख्छन्, न त प्रयास नै गर्दछन् । किताब फर्काएर घर जान्छन् र गृहकार्य कहिल्यै गर्दैनन् । त्यसैले उनीहरू कक्षामा फेल हुन्छन् । उनीहरूले २-३ वर्ष एउटै कक्षामा पढ्छन् र अन्ततः स्कूल

छाड्छन् (अवस्थी सन् २००४) शिक्षक र अन्य विद्यार्थीसंग कम अन्तरक्रियाले गर्दा थारु महिलाहरूलाई बढी भाषिक समस्या पर्न उनको तर्क छ । भाषिक समस्या महिलाको मात्र होयन तर बढी थारु महिलालाई प्रभाव पारेको छ ।

नेपाली भाषा अधिकांश जनजातिका बालिका महिलाहरूको मातृभाषा होइन त्यसैले जनजातिका बालिका/महिला स्कूल भर्ना हुँदा उनीहरूले स्कूल र नेपाली भाषा जस्ता २ ओटा नैला कुराहरूको एकैपटक सामना गर्नुपर्दछ (विश्व वैङ्ग सन् २००९) । स्कूलमा नेपाली पढाइएका पाठहरू बुझ्नका लागि सहयोग गर्न सक्ने स्थानीय भाषा बोल्ने शिक्षक कम हुनु र भएपनि त्यस्तो कार्यको थालनी भएको छैन । त्यसैले गर्दा स्कूलको वातावरण बालिका मैत्री हुने छैन । यसको अर्थ स्कूलको भाषिक समस्या महिलाका मात्र हुन भन्ने होइन । यो समस्या जनजातिका सबै केटाकेटीका लागि हुन सक्छ तर मेरा चासो थारु महिलाप्रति भएकोले यस शोधपत्र थारु महिलामा केन्द्रित रहेको छ ।

अध्याय - तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ पृष्ठभूमि

यस अध्ययनमा अनुसन्धान गर्दा अपनाइएका विभिन्न विधि तरिका आदिको बारेमा छनौट, अनुसन्धानले अध्ययन क्षेत्रको छनौट, अनुसन्धान ढाँचा, नमूना छनौट, तथ्याङ्कको प्रकृति र अध्ययन सिमालाई समेटेको छ ।

३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनौट

कैलाली जिल्ला नेपालको सुदूरपश्चिम क्षेत्रमा अवस्थित छ । त्यहाँ धेरै जातजातीका मान्छेहरू बसोबास रहेको पाइन्छ । तिनीहरू मध्ये थारु पनि एक हो । थारु जातीको आफ्नै किसिमको सामाजिक, सांस्कृतिक, संरचना मूल्य मान्यता रहिआएको छ । थारु समुदायको महिला शिक्षाप्रति रहेको धारणा पत्ता लगाउनका लागि गेटा गा.वि.स. लाई नै अध्ययनको क्षेत्र बनाउन चाहनुमा निम्न कारणहरू छन् ।

- १) यो क्षेत्र पश्चिम नेपालको कैलाली जिल्लाको गेटामा अवस्थित छ । जहाँ थारु समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् र अध्ययनले थारु समुदायको प्रतिनिधित्व गर्ने छ ।
- २) थारु महिला शिक्षा सम्बन्धि अध्ययन कम हुनु
- ३) क्षेत्र पूर्वपरिचित हुनु र अध्ययनको लागि आवश्यक सूचना सजिलै प्राप्त गर्न सकिने भएकाले ।

३.३ अनुसन्धान ढाँचा

मूलतः यो अनुसन्धान महिलामा शैक्षिक अवस्थाका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नु महिला शिक्षालाई प्रभावित गर्न विविध तत्वहरूको खोजी गर्नु तथा शिक्षाले महिलाको जीवनमा पारेको प्रभाव परीक्षण गर्नुतर्फ केन्द्रीत भएको हुँदा यसमा शैक्षिक अवस्थाको सम्बन्धमा वर्णानात्मक (Descriptive) ढाँचामा अनुसन्धान गरी प्राप्त तथ्यहरूको वर्णन गरिएको छ भने महिलाको शैक्षिक अवस्था र शिक्षा प्रतिको धारणालाई प्रभावित गर्न

समाजमा विद्यमान तथ्यहरूको पहिचान गरी त्यसको बारेमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति

अध्ययनको विषयसंग सम्बन्धित आवश्यक तथ्य तथा सूचनाहरू संकलन गर्न प्राथमिक र द्वितीय दुवै सूचनाका स्रोतहरू प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतहरूमा प्रत्यक्ष भेटघाट कुराकानी अन्तर्वार्ता आदि जस्तो प्रयोग गरिएको छ । द्वितीय स्रोत अन्तर्गत पत्र-पत्रिका, पुस्तक, प्रतिवेदन शोधपत्र शैक्षिक तथ्याङ्क आदिको प्रयोग गरिएको छ ।

३.५ नमूना छनौट

गेटा गा.वि.स. थारु बसोबास गर्ने प्रमुख गाउँ हो र यहाँ बसोबास गर्ने १६० घरधुरी अध्ययनको समग्र हो । सबै घरधुरीलाई अध्ययनमा समेट्न समय, श्रोत र साधनको दृष्टिले कठिनाई हुने भएकाले प्यान्डम विधिको प्रयोग गरि २५% घरधुरीलाई नमूनाको रूपमा छनौट गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा भएका १६० घरधुरी मध्ये पहिलो घरधुरीलाई नमूना छनोटमा परेको घरधुरीको रूपमा छानेर हरेक चौथो घरधुरीलाई नमूना घरधुरीलाई लिई ४० घरधुरी छनौट गरिएको छ । जसमा महिला १११ र पुरुषा ९९ जना रहेका छन् । १५ वर्ष भन्दा कम उमेरका महिलाले अन्तर्वार्ता सूचिको उत्तर दिन असक्षम हुने भएकाले ४० परिवारमा प्रत्येक परिवारबाट एक जना १५ वर्ष भन्दा बढि उमेरका महिलाहरूलाई छनोट गरी समावेश गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क संकलन विधि

३.६.१ अन्तर्वार्ता

यस अध्ययनका काममा आवश्यक सूचना प्राप्त गर्नका लागि व्यक्तिगत रूपमा महिलासँग भेटी उनीहरूको शिक्षाप्रतिको धारणा बुझ्न अन्तर्वार्ता सूचीको प्रयोग गरी अन्तर्वार्ता गरिएको थियो । अन्तर्वार्ताका लागि सोधिने प्रश्नहरू संरचित खालको रहेको छ ।

३.६.२ अवलोकन

यस पद्धती मार्फत तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा थारुको घरपरिवारमा स्पष्ट देखिने सूचनाहरू परिवारिक क्रियाकलापहरू हाउभाउ जस्ता कुराका आधारमा उत्तरको सत्यता परिवारमा काम गर्न शैली परिवारिक वातावरण उत्तरदाताको मनोविज्ञान आदि जस्ता कुराहरूको अध्ययन गरिएको थियो ।

३.७ अध्ययनको प्रस्तुतीकरण

कुनै पनि अध्ययन तथा अनुसन्धानको संकलित तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण तथा प्रस्तुतितकरणमा निर्भर गर्दछ । थारु जाति वा समुदायको विभिन्न पक्षहरूको अध्ययन अनुसन्धानका लागि संकलन गरिएको तथ्याङ्क तथा तथ्यहरूलाई त्यसको प्रकृति अनुसार वर्गीकरण गरी विश्लेषण तथा तालिकावद् रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । संकलित परिमाणात्मक तथ्यहरूलाई साधारण तालिकामा प्रस्तुत गरिने छ भने व्याख्यात्मक रूपमा पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.८ अध्ययनको सीमा

सिमित साधनस्रोत र विभिन्न समयका कारणले गर्दा हरेक अध्ययनका केहि निश्चित सिमाहरू हुने गर्दछन् । यो अध्ययन पनि त्यो सिमाबाट अछुतो छैन । यस अध्ययनका सिमाहरू निम्न प्रकार छन् ।

१. यो अध्ययनको अध्ययन क्षेत्र कैलाली जिल्लाको गेटा गा.वि.स. वडा नं. ५को थारु जातिको महिलाहरूमा मात्र सिमित गरिएको छ ।
२. यो अध्ययनको क्षेत्रका थारु महिला समुदायका महिलाको शैक्षिक पक्षमा मात्र सिमित गरिएको छ ।
३. अध्ययन क्षेत्रका शैक्षिक कार्यक्रमको सहभागिमा मात्र सीमित गरिएको छ ।

अध्याय - चार

थारु महिलाको सामाजिक तथा आर्थिक पृष्ठभूमी

यस अध्यायमा अध्ययनरत गरिएका थारुहरुको जनसांख्यिक स्थिति, वैवाहिक अवस्था, पारिवारिक स्थिति, पेशागत अवस्था, भुस्वामित्वको स्थिति आदिको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

४.१ लिङ्गको आधारमा थारुहरुको जनसङ्ख्या

अध्ययन क्षेत्रको जनसङ्ख्या मध्ये नमुना छनौटमा परेका घरपरिवारको जनसङ्ख्यालाई लिङ्गको आधारमा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं १

लिङ्गको आधारमा जनसङ्ख्या बनेट

लिङ्ग	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
महिला	१११	५२.९
पुरुष	९९	४७.१
	२१०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

तालिका नं १ मा देखाए अनुसार यस अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा घरसंख्या ४० मा कूल जनसङ्ख्या २१० रहेको छ । जसमा पुरुष ९९ जना अर्थात ४७.१ प्रतिशत र महिला १११ जना अर्थात ५२.९ प्रतिशत रहेका छन् । पुरुष र महिलाको तुलना गर्दा पुरुष महिला भन्दा १२ जना कम छन् । त्यसैले महिलाको जनसङ्ख्या पुरुषको तुलनामा केही बढी पाइयो । हाम्रो जस्ता हाम्रो जस्तो पुरुष प्रधान समाजमा छोराको बढी चाहना गर्ने हुनाले छोरा नजन्मुन्जेल छोरी जन्माई राख्ने प्रचलनले गर्दा महिलाहरुको संख्या बढी देखिन्छ । केटा मानिसहरु प्रायः श्रीमतीको मृत्यु भयो भने अर्को विवाह गर्ने प्रचलन छदैं छ । थारु समुदायमा चाही कोही-कोही विधुवा विवाह भएको दाई वितेपछी भाउजुसँग विवाह गर्ने चलन छ तर यो क्रमश घट्दै गइरहेको पाइन्छ । थारु समुदाय पनि पुरुष प्रधान समाज

भएकोले छोरा आमावावुको साहारा बन्ने र छोरी विवाह गरेर अर्काको घर जाने भएकोले छोराको बढी चहना रहेको पाइन्छ त्यसैले गर्दा महिला संख्या बढी छ ।

४.२ उमेरगत आधारमा थारु जातीको विवरण

नमूना चयन भएका परिवारमा विभिन्न समूहको जनसङ्ख्या रहेको छ त्यसैले यहाँ थारुहरुका परिवारको कूल जनसङ्ख्यालाई उमेरका आधारमा विभिन्न समूहमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं २

अध्ययन क्षेत्रको थारु परिवार र संख्या

क्र.सं.	उमेर समूह	महिला	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
१	०-५	०	०	५	२.८	६	२.८५
२	६-१६	३९	१८.५७	३२	१५.३	७१	३३.८०
३	१७-६०	६५	३०.९५	५४	२५.७१	११९	५६.७७
४	६०+	७	३.३४	७	३.३३	१४	६.६६
	जम्मा	१११	५२.९	९९	४७.१	२१०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

तालिका नं २ का अनुसार ४० घर परिवारमा ०-५ वर्षका बालबालिकाहरुमा बालिका तर्फ ० जना र बालक तर्फ ६ जना अर्थात् २.८ प्रतिशत गरि जम्मा ६ जना अर्थात् २.८५ प्रतिशत बालबालिका रहेका छन् । त्यसैगरी ६-१६ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाहरु जो विद्यालय जाने कार्यमा व्यस्त रहेका देखियो त्यसमा महिला तर्फ ३९ जना अर्थात् १८.५७ प्रतिशत र पुरुषतर्फ ३२ जना अर्थात् १५.३३ गरी जम्मा ३३.८० प्रतिशत रहेको पाइयो । १७-६० वर्ष उमेर समूहको जनसङ्ख्यामा महिला तर्फ ६५ जना अर्थात् ३०.९५ प्रतिशत छन् भने पुरुषतर्फ ५४ जना अर्थात् २५.७१ प्रतिशत छन् । ६०+ वर्षका थारुहरुमा ७ जना महिला अर्थात् ३.३४ प्रतिशत र पुरुष ७ जना अर्थात् ३.३४ प्रतिशत रहेको छ ।

४.३ वैवाहिक अवस्थाका आधारमा थारुको विवरण

कुनै पनि समाजमा कुन उमेरमा विवाह गर्ने भन्ने कुरा त्यस समाजको सामाजिक तथा साँस्कृतिक पक्षहरूले प्रभाव पारेको हुन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको वैवाहिक अवस्थाको अवलोकन र अन्तवार्ताको माध्यमबाट लिइएको जानकारीको तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं ३

वैवाहिक अवस्थाका आधारमा थारुको विवरण

क्र.सं.	लिङ्ग	थारु परिवारका सदस्यका वैवाहिक अवस्था			
		अवस्था	विवाहित	अविवाहित	विदुर
१	महिला	जनसङ्ख्या	४६	५९	६
		प्रतिशत	४१.४४	५३.१५३	५.४०
२	पुरुष	जनसङ्ख्या	४६	५३	-
		प्रतिशत	४६.४७	५३.५३	
	जम्मा	जनसङ्ख्या	९२	११२	६
		प्रतिशत	४३.८०	५३.३३	२.८५

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

तालिका नं ३ अनुसार कूल २१० जनसङ्ख्या मध्ये विवाहित महिला ४६ जना (सम्पूर्ण महिला जनसङ्ख्याको ४१.४४ प्रतिशत र विवाहित पुरुष ४६ जना (सम्पूर्ण पुरुष जनसङ्ख्याको ४६.४७ रहेको छ । कूल विवाहित जनसङ्ख्या ८२ (सम्पूर्ण जनसङ्ख्याको ४३.८०) रहेको यस क्षेत्रमा विवाहित मध्येकै ६ जना महिला विद्यवा रहेका छन् । यस तालिकामा अविवाहिताको जनसङ्ख्या ११२ (सम्पूर्ण जनसङ्ख्याको ५३.३३ % रहेकोमा ५९ महिला र ५३ पुरुष रहेका छन् ।

४.४ परिवारको प्रकारका आधारमा थारुको परिवारिक विवरण

थारुहरूको परम्परागत रूपमा पहिले संयुक्त परिवार जसमा ४०-५० जना सम्म पनि रहेको देखिन्थ्यो । तर अचेल एकल परिवार बढी पाइन्छ ।

परिवारको प्रकारका आधारमा थारुको परिवारको विवरण निम्न तालिका नं ४ अनुसार रहेको छ ।

तालिका नं ४

परिवारको प्रकारका आधारमा थारुको पारिवारिक विवरण

क्र.सं.	परिवारको प्रकार	संख्या
१	एकात्मक परिवार	३१
२	संयुक्त परिवार	३
	जम्मा	४०

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

माथिको तालिका नं. ४ का अनुसार ४० घरपरिवारमा एकात्मक परिवार ३१ र संयुक्त परिवार ९ रहेका छन् । वृहत परिवारमा भने रहेको पाइएन । एकात्मक परिवारमा एकै छानामुनी बस्ने एउटै भान्सा प्रयोग गर्न आमा बुवा बस्ने एउटै भान्सा प्रयोग गर्न आमा बुवा र तिनीहरूका छोरा, बुहारी नाती नातिनी पर्दछन् ।

थारु समुदायमा परम्परागत रूपमा पहिले देखि वृहत तथा संयुक्त परिवारमा बस्दै आएकोमा हाल आएर यहाँ एकल परीवार बढी हुन थालेको छ । वृहत र संयुक्त परिवारमा धेरै सदस्य मिली खेती गरी जिविका चलाउँथे । पहिले अरुको घरमा कर्मैया भएर काम गर्ने गर्थे भने अहिले कर्मैया प्रथा मुक्ती गरेपछि पनि उनीहरूको परिवारको आकारमा फरक आएको छ । छुट्टै बस्दा आर्थिक उन्नति हुन्छ आफ्ना छोराफना छोराछोरीलाई पालन पोषण गर्न सकिन्छ अनि राम्रो शिक्षा पनि दिन सकिन्छ भन्ने धारणाले पनि परिवार परिवर्तन हुँदैछ । मानिस अहिले पश्चिमीकरणको प्रभावले व्यक्तिवादी हुन थालेका छन् । जुन कुराको प्रभाव थारु समुदायमा पनि पाउन थालिएको छ । संगै बस्दा सबैको मन नमिल्ने भगडा हुन सक्ने, स्वतन्त्र हुन नपाइने कारणले पनि छुट्टै बस्न थालेका छन् ।

४.५ आकारको आधारमा थारुको परिवारको विवरण

थारुका ४० परिवारलाई सदस्य संख्याको आधारमा विभिन्न वर्गमा विभाजन गरिएको छ। जुन निम्न तालिका नं ५ अनुसार रहेको छ।

तालिका नं ५

घर परिवारको सदस्यहरूको विवरण

परिवारका सदस्य संख्या	घरसंख्या
सानो (१-४ जना)	१२
मध्यम (५-८) जना	२५
ठूलो ९ माथि	३
जम्मा	४०

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

माथिको तालिका नं ५ अनुसार थारुको परिवारलाई आकारका दृष्टिले ३ भागमा बाडीएको छ। जसमा सानो परिवार १२ मध्यम परिवार २५ र ठूलो परिवार सदस्य संख्या ३ जना रहेका छन्। जसमा मध्यम सदस्य संख्या बढी रहेको पाइयो।

पहिला थारुहरू तराईकै रैथाने हुँदा उनीहरू संग जमिन धेरै थियो पछि बसाइसराईको कार्यक्रम औलो उन्मुलन कार्यक्रम पछि तराइमा बसाइसराई गरी आए पहाडीहरू तराइमा आएपछि थारुहरूको भूमि स्वमित्व कम हुँदै गयो।

आफ्नै घरमा खेती गर्ने खेताला भए खेती गर्न सजिलो धेरै छोराछोरी भए अर्काको घरमा काम गर्न राख्ने जसबाट पैसा आउछ र आर्थिक स्थिति बलियो हुन्छ भनेर धेरै सन्तान जन्माउने गर्थिन्। विभिन्न सञ्चारको माध्यमले पुजीवादको विस्तार हुँदा विभिन्न ठाँउमा काम गर्न जादा त्यहाँका कुरा सिक्नाले गर्दा त्यस समुदायका मानिसमा जनचेतना वृद्धि भएको छ। त्यसले गर्दा सानो परिवार सुखी परिवार संख्या घटे जस्तै यहाँ पनि पहिलाको तुलनामा परिवार संख्या घट्दैछ। थोरै छोराछोरी भए उचित स्याहार र पुग्ने राम्रो शिक्षा दिन पाइने कम खर्च लाग्ने जस्ता कुराहरू अभिभावकले बुझ्न थालेका छन्।

पहिलाको तुलनामा छोराप्रतिको चाहना अलि कम हुँदा छोरी भए पनि ठीकै छ भनि छोरा पर्खिरहनु परिवार नियोजनका साधन सजिलै उपलब्ध हुनु एकल परिवारको संख्या बढ्नु आदि कारणले सानो परिवारको संख्या विस्तारै बढ्दैछ ।

४.६ परिवार प्रमुखको आधारमा थारु परिवारको विवरण

पितृसत्तात्मक पारिवारिक ढाँचाको हाम्रो समाजमा अधिकांश परिवारका परिवार प्रमुख पुरुषहरु नै रहेका छन् । केही परिवारमा महिला प्रमुख भए पनि ती परिवार मातृसत्तात्मक नभई लोग्नेको मृत्यु भएको वा पुरुष घरवाहिर काम गर्न गएको विभाजनलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं ६

परिवार प्रमुखको आधारमा थारुको पारिवारिक विवरण

क्र.सं.	परिवार प्रमुख	परिवार संख्या
१	पुरुष नेतृत्व परिवार	३४
२	महिला नेतृत्व परिवार	६
	जम्मा	४०

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

माथिको तालिका नं ६ अनुसार कूल ४० परिवार मध्ये ३४ परिवारमा पुरुष परिवार प्रमुखको रुपमा रहेका छन् बाँकी ६ परिवारमा मात्र महिलाहरु परिवार प्रमुखको रुपमा रहेका छन् ।

हाम्रो जस्तो पुरुष प्रधान समाजमा महिला सहजै रुपमा परिवार प्रमुख हुँदैनन् । महिला जहिले पनि पुरुषमा आश्रीत हुँदै आएका छन् । एक्काइसौ शताब्दीमा पनि महिलाको निर्णय स्वीकार हुन्छ भने त्यहाँ पुरुष नभएर या पुरुष हुर्कि नसकेको भएर हो । महिला पुरुष सरह पढे लेखेको भए पनि परिवारमा पुरुष कै निर्णय प्रमुख हुन्छ । यो थारु समुदाय पनि पुरुष प्रधान समुदाय हो ।

यस थारु समुदायमा पनि पुरुष महिला दुवै बराबरी रूपमा काम गर्दछन् । महिला घरको काम भ्याएर ज्यालामजदुरीको काम पनि गरिरहेका हुन्छन् तर पनि अधिकांश परिवारमा पुरुष नै परिवार प्रमुख रहेका छन् । यहाँ महिला परिवार प्रमुख भएका परिवारमा पनि लोग्ने जिवित नभएर छोरा पनि हुर्किनसकेको कारण बाध्यात्मक स्थितिमामात्र महिला प्रमुख हुन पुगेका हुन् ।

४.७ पेशागत अवस्था

यहाँका अधिकांश थारु जातिहरू कृषि पेशाका साथै ज्याला मजदुरी पेशामा संलग्न रहेका छन् । यसका अतिरिक्त केही संख्यामा व्यापार मिस्त्री नोकरी आदि पेशा पनि आनाइएको पाइन्छ । यसरी यहाँका मानिसहरूले अपनाउने पेशाहरूलाई विभिन्न बुँदाहरूमा वर्गिकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ । जसमा विद्यार्थीलाई समेटिएको छैन । यहाँ अपनाइने पेशागत विवरणलाई तालिकामा राखी देखाउने प्रयास गरिएको छ ।

तालिका नं ७

थारु जातिको पेशागत अवस्था

विवरण	महिला	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
कृषि	२२	१०.४७	११	११.११	३३	२८.९४
ज्याला मजदुरी	३५	३१.५३	२७	२७.२८	६२	५४.३०
व्यापार	-	-	१५	१५.१९	१५	१३.१५
वैदेशिक रोजगार	-	-	३	३.०३०	३	२.६३
सरकारी जागिर	१	०.९००	०		१	०.८३
	५८		५६		११४	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

हाम्रो जस्तो कृषि प्रधान देशमा धेरै जसो मानिसहरू कृषि पेशा अपनाउछन् । थारु समुदायको परापूर्वकाल देखि नै मुख्य पेशा कृषि हो खेतीको काम गरेर गुजारा चलाउदै आएका थिनिहरू हाल कृषि पेशामा भन्दा ज्याला मजदुरी पेशामा बढी संलग्न रहेका छन् ।

पूजीवादको विकास बजारको विस्तारले केही व्यापार गर्न थालेका छन् । विदेशमा गएर श्रम खर्च गरेर धेरै पैसा कमाएर आर्थिक उन्नती गर्न सकिन्छ भन्ने आशयले केहि वैदेशिक रोजगारिमा लागेका छन् । देशमा कृषि पेशामा संलग्न व्यक्ति विस्तारै अन्य पेशामा संलग्न हुन थाले जस्तै यस समुदायका व्यक्तिहरु पनि परम्परागत पेशा कृषिमा मात्र सिमित नरहि अन्य पेशालाई अवलम्बन गरेको पाइयो ।

४.८ जमिन

मानिसहरु बसोवास गर्नका साथै उत्पादनका लागि जमिनको महत्वपूर्ण भुमिका रहेको हुन्छ । अझ कृषि प्रधान राष्ट्रका लागि त यसको अत्याधिक महत्व हुने गरेको हुन्छ । थारु परिवारको स्वामित्वमा रहेको भुमिका अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं ८

थारु घरपरिवारको स्वामित्वमा रहेको भुमिको विवरण

क्र.स.	भू-स्वामित्व	घरसंख्या
१	भूमिहिन	-
२	१-५ कठ्ठा	३१
३	६-१० कठ्ठा	७
४	१०-१५ कठ्ठा	२
	जम्मा	४०

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

माथिको तालिका नं. ८ अनुसार कुल ४० परिवारमा भूमिहिनको संख्या शून्य रहेको छ । किनकि सरकारले कमैया मुक्ति भएपछि उक्त ठाँउमा कमैया पुर्नवासका लागि सबै मुक्त कमैयाहरुलाई ५ कठ्ठा जग्गा वितरण गरेर बस्ति बसाएको हुँनाले त्यहाँ भूमिहिनहरुको संख्या शून्य रहेको छ । पुर्नवास कार्यक्रम पछि केही व्यक्तिहरुले आफ्नो लगानीमा जग्गा किनेको पाइन्छ । सबैभन्दा अत्याधिक १-५ कठ्ठामा ३१ जना रहेको छ । त्यस्तै ६-१० कठ्ठा भएका ७ जना रहेका छन् । र सबै भन्दा कम १०-१५ कठ्ठामा २ जना मात्र रहेका छन् । १-

५ कठ्ठा जमिन भएको हुनाले उनीहरूलाई त्यसले वर्षभरि खान नपुग्ने र जिविकोपार्जनको लागि उनीहरू अर्काको जग्गा अधिया लगाउने, ज्याला मजदुरी गर्ने जस्ता कामहरू गर्दछन् । पहिला थारुहरूको धेरै जग्गा थियो । वि.सं २०२१ सालको भूमिसुधार ऐन र औलो उन्मुलन भएपछि यहाँ पहाडिहरू प्रवेश हुन थाल्यो ब्राहमण, क्षेत्रीसंग पैशा प्रशस्त थियो र थारुसंग जग्गा प्रशस्त थियो र थारुले ब्राहमण संग जग्गा बेच्दै त्यो पैसाले मोजमस्ति गर्न थालेर उनीहरू भूमिहिन हुन पुग्यो ।

४.९ अरुको जग्गा अधियामा वा ठेक्कामा कमाउने र नकमाउने थारु घर परिवार

समुदायका विभिन्न जाति जनजातिहरूको बसोवास रहेको हुन्छ सबै जातिहरूमा समान रूपले प्राकृतिक श्रोत र साधनको विभाजन भएको हुँदैन विभिन्न कारणहरूले कसैले प्राकृतिक श्रोत र साधनमा पकड जमाएका हुन्छन् । त कसैले केहि अध्ययन क्षेत्रको थारु महिला जातिहरूको केहि संग आफ्नो स्रोत र साधन रहेको छ । र त्यसैको प्रयोग र पहिचान गर्दै आएका छन् ।

तालिका नं ९

अरुको जग्गा अधियामा वा ठेक्कामा कमाउने वा नकमाउने थारुको घर परिवार ।

क्र.सं.	विवरण	घरपरिवार
१	जग्गा कमाउनेहरू	१२
२	जग्गा नकमाउनेहरू	२८
	जम्मा	४०

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

तालिका नं ९ का अनुसार अरुको जग्गा कमाउने थारुहरू १२ घर परिवार रहेका छन् भने अरुको जग्गा नकमाउने थारुहरू २८ जना रहेका छन् भने अरुको जग्गा कमाउने भन्दा नकमाउनेको संख्या बढि हुनुमा वैदेशिक रोजगार सरकारी जागिर व्यापार तथा अन्य व्यवसाय तर्फ संलग्न गरेको कुरा अध्ययनबाट विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

अध्याय - पाँच

थारु महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था र शिक्षा प्रतिको धारणा

मानिसको जीवनमा जसरी अन्य कुराहरूको आवश्यकता हुन्छ, त्यसरीनै शिक्षाको पनि महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ। शिक्षाविना मानिसको जीवन अपुरो हुन्छ। कुनैपनि समाजलाई चेतनशिल र क्रियाशिल बनाउनको लागि शिक्षा एउटा महत्वपूर्ण माध्यम बनेको छ। देशमा संचालित विभिन्न योजनाहरूको मुख्य लक्ष्यनै देशवासिको विभिन्न पक्षहरूसंग सम्बन्धित जस्तै समाजिक आर्थिक तथा मानसिक क्षेत्रमा समृद्धशालि बनाउनु हो। देश बनाउन भन्नुनै समाजको शैक्षिक स्तरमा वृद्धि गर्नु हो यसमा पनि देशको आधाभन्दा बढी जनसंख्या महिला भएको स्थितिमा महिला शिक्षाको विकास गर्न वन्चित देखिन्छ।

शैक्षिक दृष्टिले हेर्दा यहाँका थारुजातिहरू अन्य जातिको तुलनामा पछि परेको देखिन्छ। शिक्षाको महत्वबारे ज्ञान नहुनु तथा कृषिको अलावा अन्य पेशा अपनाउन नजान्ने पनि यसको प्रमुख कारण मान्न सकिन्छ। यस्तै आर्थिक अवस्था कमजोर हुनु पनि अर्को कारण भएको मान्न सकिन्छ। आजभोलिमात्र विद्यालयमा थारु जातिको भर्ना संख्यामा केहि वृद्धि भएको पाइन्छ।

५.१ अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था

अध्ययन कैलाली जिल्लाको गेटा गा.वि.स. ५ श्रीलङ्गा गाँउमा बसोबास गर्ने थारु महिलाको शिक्षाको अवस्था कस्तो छ, भनेर थाहा पाउनको लागि गरिएको थियो। अनुसन्धानको आधारमा हेर्दा समयको परिवर्तनसँगै अनुसन्धान क्षेत्रका महिलाहरूको केही मात्रामा भएपनि शिक्षामा परिवर्तन आएको पाइयो।

अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको उमेर र आर्थिक स्तर परिवारको प्रवृत्ति अनुसार फरक फरक शैक्षिक अवस्था रहेको पाइयो। जसलाई विस्तृत रूपमा बुझाउनका लागि विभिन्न उपशीर्षकमा राखेर देखाइएको छ।

तालिका नं. १०

उत्तरदाता महिलाहरूको शैक्षिक अवस्थाको विवरण

शैक्षिक अवस्था	संख्या
निरक्षर	१४
औपचारिक	१७
अनौपचारिक	९
जम्मा	४०

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका नं. १० का अनुसार अनुसन्धान गरिएको क्षेत्रमा निरक्षर महिलाहरू १४ जना रहेको छ। उनीहरूले आफू स्कूल नै नगएको पढ्ने त भन्नै कुरा नगरौ भन्ने कुरा अध्ययनका क्रममा बताए। उनीहरू परम्परागत सोचको कारण आमा बुवाले पढ्न हुँदैन भनेर शिक्षाबाट पूर्ण रूपमा बञ्चित भएको बताए। उनीहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक पृष्ठभूमि पनि गरिविको रेखा मुनि रहेको र कतिपयले कम्लहरी वस्तु पर्ने कारण शिक्षाबाट बञ्चित हुन बाध्य भएको कुरा स्थलगत अध्ययनका क्रममा पाइयो। यस्तै गरी अनौपचारिक साक्षरताको संख्या ९ जना रहेको छ। औपचारिक साक्षर १७ जना रहेको छ। अनौपचारिक साक्षरता महिलाको संख्या भन्दा औपचारिक महिलाहरूको संख्या बढी रहेको पाइयो। उमेर शैक्षिक अवस्था तुलना गर्दा सानै उमेरमा अनौपचारिक साक्षरता कक्षामा सामेल भई केहि रूपमा परिवर्तन भएको कुरालाई समावेश गरि रएको छ।

५.२ साक्षरताको प्रमुख स्रोत

यस अनुसन्धान क्षेत्रका महिलाहरूको साक्षरताको प्रमुख स्रोतको रूपमा औपचारिक र अनौपचारिक गरी २ किसिमको शिक्षा प्रणाली पाइयो।

तालिका नं. ११

शैक्षिक सहभागिताको किसिम थारु महिलाहरुको विवरण

क्र.सं.	शैक्षिक सहभागिताको किसिम	संख्या
१	औपचारिक	१७
२	अनौपचारिक	९
	जम्मा	२६

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका नं ११ अनुसार शिक्षामा संलग्न रहेका थारु महिलाहरु मध्ये १७ जनाले औपचारिक शिक्षामा संलग्न रहेका थारु महिला संख्याको ६५.३९ प्रतिशत स्थान ओगटेको छ ।

अचेल नयाँ पिढीका छात्राहरु सबैले औपचारिक शिक्षा लिइरहेका छन् । जसको कारण औपचारिक शैक्षिक संस्था गाउँमै हुनु , सरकारी, रोजगारीका लागि औपचारिक शिक्षा आवश्यक हुनु, औपचारिक शिक्षामा संलग्न भए पनि घरको काम, खेतको काम गर्न बेलुका भ्याउनु, विद्यालय बिदाको दिन मजुरी गरेर आफ्नो आवश्यक खर्च धान्न सक्नु, विद्यालय तहसम्म औपचारिक शिक्षामा तह अनुसार मूल्याङ्कन हुनु, सोही अनुसारको प्रमाणपत्र पाइनु आदि कारणले यस समुदायमा शिक्षामा संलग्न छन् ।

थारु महिलाहरु अनौपचारिक शिक्षामा पनि त्यतिकै सहभागिता रहेको पाइन्छ । पुरानो पिढीका महिलाहरुले अनौपचारिक शिक्षामा बढी संलग्नता भएको पाइन्छ । जसमा महिलाहरुको संख्या ९ जना रहेको पाइयो ।

जस्तै ४५ वर्षिय फुलमाया चौधरीका अनुसार : उनको बुबा आमाको आर्थिक अवस्था कमजोर थियो । उनका बुवा अर्काको घरमा कर्मैया पेशामा संलग्न थिए । आमाले पनि मालिकको घरमा काम गर्नुपर्ने र कृषि पेशामा श्रीमानलाई सघाउथिइन् । फुलमायाले सानो छँदा भाइबहिनीलाई हेर्ने भएकोले र ८ वर्षको हुँदा अर्काको घरमा कम्मलहरी बस्न बुवाले पठाउनु भएको वताउछिन । पटक पटक विद्यालय जाने इच्छा जाहेर गर्दा पनि

बुवाले धनी र हुने खानेले पढ्छन् गरिवले कसरी पढ्ने । बिहान बेलुकाको गुजारा गर्ने भन्ने सोच भएर काममा लगाएका कारणले गर्दा पढाइबाट बञ्चित हुनु परेको कुरा बताइन् पछि प्रौढ शिक्षा पढेर भएपनि अलिकति साक्षर हुने मौका पाए भनिन् । अध्ययनमा महिलाहरूको कुराकानीबाट के प्रष्ट हुन्छ भने शिक्षा आर्जनसँग सामाजिक वर्गका पनि अन्तर सम्बन्ध हुन्छ भन्ने कुरा महिलाहरूबाट स्पष्ट धारणा बुझियो ।

त्यस्तै अचेल नयाँ पिढीको छात्राहरु सबैले औपचारिक शिक्षा लिइरहेका छन् । त्यस मध्येकी १५ वर्षिय लक्ष्मी चौधरीका अनुसार गाउमै शैक्षिक संस्था भएको र रोजगारीका लागि पनि औपचारिक शिक्षाको आवश्यकता हुने कुरा बताइन् । आफू औपचारिक शिक्षामा संलग्न भए पनि घरको काम, खेतको काम गर्न बेलुका भ्याउने, र छुट्टीको दिन मजदुरी गरेर आफ्नो आवश्यक खर्च निकाल्ने कुरा बताइन् । उनले विद्यालयतहसम्म औपचारिक शिक्षामा तह अनुसार मूल्डाङ्कन हुने र सोही अनुसारको प्रमाणपत्र पाइने भएकोले आफू औपचारिक शिक्षामा संलग्न भएको कुरा बताइन् ।

५.३ थारु महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था

नमुना चयन भएका ४० परिवारबाट छनौट हुन आएका सम्पूर्ण उत्तरदाताहरु महिला नै रहेका छन् । थारु महिलाहरूको परिवारको शैक्षिक अवस्थाको बारेमा माथि नै चर्चा गर्ने क्रममा थारु महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था निम्नानुसार रहेको छ ।

तालिका नं १२

छनौट भएका महिलाहरूको साक्षरता तथा शैक्षिक स्थिति

क्र.सं	शैक्षिक अवस्था	संख्या
१	लेखपढ गर्न सक्ने	२६
२	लेखपढ गर्न नसक्ने	१४
	जम्मा	४०

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

यस समुदायमा महिला शिक्षा बढ्नुमा अभिभावकहरूले शिक्षाको महत्व बुझेर छोरीले शिक्षा लिई भने आत्मनिर्भर बन्न सक्छे । हिसाव किताव राख्न सक्ने भई व्यापार व्यवसाय गर्न सकिन्छ । भनेर शिक्षामा सहभागि गराउन थालेको देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा हाल यहाँ नजिकै शैक्षिक संस्था भएकोले पढाउँदा टाढा पठाउनु पर्दैन भनेर पनि कति अभिभावकहरूले छोरीलाई विद्यालय पठाएको पाइयो । सरकारी विद्यालयमा छोरीहरूलाई निःशुल्क शिक्षा दिने व्यवस्थाले गर्दा पनि छोरीको शिक्षामा संलग्नता बढेको पाइयो । यहाँ विभिन्न संघ संस्थाले पनि महिला शिक्षामा लगानि गरेकाले महिला शिक्षामा सुधार भएको अध्ययन क्षेत्रमा पाइयो ।

५.४ अध्ययनरत तथा अध्ययन पुरा गर्ने महिलाहरूको विवरण

अध्ययनमा संलग्न थारु महिलाहरूको शैक्षिक हैसियत बराबर छैन । त्यसैले अध्ययनरत तथा अध्ययन गरी छाडेका तहको आधारमा थारु महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका नं. १३

अध्ययनरत तथा अध्ययन पुरा गरि छाडेको तहका आधारमा थारु महिलाको विवरण

क्र.सं.	शैक्षिक अवस्था	साक्षर	कक्षा						प्रमाणपत्र	स्नातक	जम्मा
			३	४	६	८	९	१०			
१	अध्ययन पूरा गरी छाड्ने	१	१	४	-	२	-	२	१	-	११
२	अध्ययनरत				१	१	३	३	६	१	१५
	जम्मा	१	४	४	१	३	३	५	७	१	२६

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

अध्ययनमा संलग्न थारु महिलाहरू मध्ये १ जना साधारण लेखपढ गर्न सक्ने र अरु सबै २५ जना थारु महिलाहरू लेखपढ गर्न सक्ने छन् । माथिको तालिका अनुसार अध्ययन छोड्ने ११ मध्ये १ साक्षर, प्रा.वि.को ३ र ५ कक्षा पढी छोड्ने क्रमश १ र ४ जना नि.मा.वि को ८ कक्षा पढी छोड्ने २ जना र मा.वि. को १० पढी छोड्ने २ जना रहेका छन्

त्यस्तै प्रमाणपत्र पढी १ जना थारु महिलाले अध्ययन छोडेका छन् । तर स्नातक पढी छोड्ने एउटै थारु महिला पनि रहेका देखिदैन । अध्ययनरत छनौटमा परेका थारु महिलाहरू कक्षा ६ अध्ययनरत भन्दा तहका छैनन् । अध्ययनरत १५ जना महिला मध्ये कक्षा ६ मा अध्ययनरत १, कक्षा ८ मा, स्नातकमा १ जना रहेका छन् ।

५.५ महिला शिक्षा प्रति थारु समुदायको धारणा

थारु समुदायमा महिला शिक्षा सम्बन्धि धारणाका बारेमा बुझ्न खोज्दा छोरा-छोरी दुवैलाई समान रूपमा शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने धारणा ८० प्रतिशत व्यक्तिबाट व्यक्त भएको पाइयो । नगन्य रूपमा मात्रै छोरीलाई भन्दा छोरालाई राम्रो शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने भावना थारु समुदायमा रहेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रका थारु महिलाहरूले हामी अरुको घरमा कम्मलहरी बस्नु पर्ने वाध्यताका कारण शिक्षा प्राप्त गर्न नसकेको र अबको नयाँ पिढीले अनिवार्य रूपमा सबैले शिक्षा प्राप्त गर्नु राम्रो कुरा हो भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

अनुसन्धानको क्रममा महिला शिक्षा प्रतिको थारु समुदायको धारणा बुझ्नका निम्ति के तपाइको विचारमा महिलाले पढ्नु आवश्यक छ ? भन्ने प्रश्न सोधिएको थियो । उक्त प्रश्नको उत्तर दिने महिलाहरूले महिलाले पढ्नु आवश्यक भएको बताएका छन् ।

महिलालाई शिक्षा दिनु आवश्यक छ भन्ने प्रश्नमा थारु महिलाहरूले महिलाहरूले जागिर खान, आत्मनिर्भर बन्न, परिवार शिक्षित पार्न, ज्ञान आर्जन गर्न, आत्मविश्वास बढाउन, बच्चाको उज्वल भविष्यको निमित्त, हिसाव किताव राख्न सक्ने भई कुनै पनि व्यवसाय गर्न सक्षम हुन कोहिवाट नठगिन जस्ता कारण दिएका थिए । धेरै जसोले आत्मनिर्भर बन्न र जागिर खान भन्ने कारण व्यक्त गरे ।

अनुसन्धानका क्रममा महिलाले किन पढ्नुपर्छ ? भन्ने प्रश्न थारु महिलाको सामु राखिएको थियो । जसका सम्बन्धमा थारु महिलाहरूको धारणा यस्तो रहेको छ ।

तालिका नं. १४

महिलाले किन पढ्नुपछ्छ भन्ने सम्बन्धमा थारु महिलाहरुको धारणा

क्र.सं.	महिलाले पढ्नु पर्नाका कारणहरु	संख्या
१	आत्मनिर्भर बन्न	१०
२	जागिर खान	७
३	परिवार शिक्षित बनाउन	५
४	विवाह गर्न	-
५	माथिका सबै	१६
६	जान्ने बुझ्ने हुन	१
७	आत्म विश्वास बढाउन (अन्य)	१
	जम्मा	४०

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका नं. १४ अनुसार १० जना थारु महिलाले आत्मनिर्भर बन्नको निमित्त महिलाले पढ्नै धारणा राखेका छन् भने ७ जना जागिर खानका लागि महिलाले पढ्नुपर्ने धारणा राखेका छन् । त्यसै गरी ५ जना परिवार शिक्षित बनाउन महिलाले पढ्नुपर्ने धारणा राखेका छन् । विवाह गर्नकै निमित्त मात्रै महिलाले पढ्नुपर्ने धारणा कसैको पनि पाइएन । महिलाले पढ्नु माथिका सबै कारणको निमित्त आवश्यक भएका १६ जना अर्थात् ४० प्रतिशत धारणा रहेका छन् भने जान्ने बुझ्ने हुन पढ्नुपर्ने र आत्मविश्वास बढाउन पढ्नुपर्ने धारणा १/१ जना प्रतिशत थारु महिलाले राखेका छन् ।

जस्तै २१ वर्षिय लहानी चौधरीले महिलाहरुले आत्मनिर्भर बन्नका लागि पढ्नुपछ्छ भन्ने बताइन् । जसको कारणमा उनले महिलाले शिक्षा लिइन भने आत्मनिर्भर बन्ने अरुको भर पर्न नपर्ने र एउटी महिला शिक्षित भयो भने परिवारलाई नै शिक्षित पार्न सकिन्छ । केही काम निर्धक संग गर्न र कोहीसंग आत्मविश्वासका साथ व्यवहार गर्न महिलाले पढ्नु पछ्छ भन्ने कुरा बताइन् ।

५.६ अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूले पढाइ छाड्नुका कारणहरू

कुनै पनि व्यक्तिको शिक्षालाई कस्तो गराउने भन्ने कुरा उक्त व्यक्तिको समाजको वातावरणले पनि निर्धारण गर्दछ । समाजका व्यक्तिहरू परम्परागत मूल्य मान्यतामा विश्वास गर्ने खालका छन् भने उनीहरूले आफ्नो समाजमा त्यही अनुसारको शिक्षाको विकास गर्ने गर्दछन् । यस अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूले विभिन्न कारणले गर्दा आफ्नो पढाइलाई निरन्तरता दिन सकेको देखिँदैन । जसको कारणलाई तालिका नं. १५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं.१५

पढाइ छोड्नु पर्ने कारणहरू

कारणहरू	संख्या
आर्थिक अवस्था कमजोर	१४
विवाह भएर	५
असफल भएर	४
परिवारले नपढाएर	२
विद्यालय टाढा भएर	१
जम्मा	२६

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका अनुसार सबै भन्दा बढी पढाइ छाड्नुपर्ने मुख्य कारण सानै उमेरमा विवाह गर्ने चलनले र विवाह पछाडी बुहारी पढ्नु हुँदैन भन्ने सामाजिक मान्यताले गर्दा विचमा विद्यालय छाडेको पाइयो । त्यसै गरी पटक पटक फेल भएर पनि विचमै पढाइ छाडेको संख्या ४ जना पाइयो । त्यस्तै गरी आर्थिक अवस्था कमजोर भएको कारणले विद्यालय छाडेको संख्या १४ जना पाइयो । त्यसैगरी परिवारले नपढाएका २ जना पाइयो भने विद्यालय टाढा भएको कारणले गर्दा १ जना संख्या अध्ययनको क्रममा पाइयो ।

अध्ययन क्षेत्रमा महिलाहरूले पढाई छाड्नुपर्ने कारणहरू तल बिस्तृत रूपमा वर्णन गरिएको छ ।

क) आर्थिक अवस्था कमजोर

कुनै पनि उद्देश्य हासिल गर्नकालागि आर्थिक पक्षको ठूलो आवश्यकता रहेको हुन्छ । शिक्षा हासिल गर्नका लागि विद्यार्थीको बौद्धिक पक्षको साथसाथै आर्थिक पक्षको पनि महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । आर्थिक अवस्था नभएसम्म पढाइलाई अगाडी बढाउन सकिन्दैन । अध्ययनको क्रममा एक जना उत्तरदातासँग गरिएको कुराकानीलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

१८ वर्षी रिता चौधरीले २०६७ सालमा एस.एल.सी. द्वितीय श्रेणीमा पास गरेको बताउछिन् । उनको बुवा आमा ज्याला मजदुरी गरेर घरव्यवहार चलाइरहेका छन् भनि बताउछिन् । उनको २ वटा दिदीहरूको सानै उमेरमा विवाह भएको बताउछिन् । उनको भाइले २०६८ सालमा द्वितीय श्रेणीमा एस.एल.सी. पास गरेको र अहिले ऊ श्री सरस्वती उच्च मा.वि. गेटा कक्षा १२ मा अध्ययनरत रहेको बताइन् । बुवा आमाको मासिक कमाइले भाइ आफ्नो र बहिनीहरूको फिस तिर्न घर व्यवहार चलाउन कठिन पर्न गएकोले मैले आफ्नो पढाइलाई निरन्तरता दिन सकिन” त्यसैले पढाइ छाडेको भनेर बताइन् ।

यस अध्ययनलाई हेर्दा छोरीलाई पढाउन भन्दा छोरालाई पढाउनमा अग्रसर भएको पाइयो । छोरीलाई शिक्षामा छोराको भन्दा कम महत्व दिएको हुन सक्छ । छोरा र छोरी विचको लैंगिक विभेदले गर्दा पनि यस्तो भएको हुनसक्छ । परिवारमा आर्थिक तत्वको कारणले पनि छोरा छोरीको शिक्षाको लैंगिक विभेद गर्न उल्लेख्य भूमिका खेलेको हुन्छ ।

ख) पढाईमा असफलता

आफ्नो पढाइलाई निरन्तरता दिन नसकेका महिलाहरूसँग अध्ययनका क्रममा अनुसन्धानकर्ताले उत्तरदाता महिलालाई किन पढाइ छोड्नु भयो भन्दा बारम्बार परिक्षामा फेल भएको कुरालाई बताए । उनिहरू मध्ये एक जनासँग गरिएको व्यक्तिगत कुराकानीलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

२० वर्षिय दिपा चौधरीले सरस्वती उ.मा.वि.बाट २०६६ सालमा कक्षा १० को टेष्ट पास गरेको बताइन् । त्यस पछि ३ पटक सम्म एस.एल.सी. पनि दिएको तर पनि ३ पटकसम्म फेल हुँदा आफूसँग पढेका साथीहरु उच्च शिक्षा हासिल गरिसक्दापनि उनि एस.एल.सी. दिएर नै बसे । तिन पटक सम्म पनि एस.एल.सि दिदा पनि सफल नहुदा उनीलाई पनि लाज लागेर आयो र घरमा अभिभावकले पनि गाली गर्दा पढाइ छाडेको बताइन् । स्कूलमा जे पढ्यो त्यसैको आधारमा परीक्षा दिनुपथ्यो । घरमा आफूलाई कहिल्यै पढ्ने समय नभएको बताइन् । घरमा बुवा आमालाई घरायसी काममा सघाइ रहनुपर्छ । त्यसैले खाली समय कति पनि नहुने र जसका कारण घरमा एकछिन पनि पढ्न लेख्न नपाउने यर्थाथता बताइन् ।

माथि गरिएको कुराकानीबाट अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुको घरमा पढ्नको लागि समय नहुने र घरमा सबै खाले घरायसी कामहरु गर्नुपर्ने हुन्छ । उनीहरु स्कूलको भरमा मात्र परीक्षा दिने भएकोले परिक्षामा असफल हुन पुग्छन् । चेतनाको कमिले गर्दा अभिभावकहरुले फेल भए पनि उनिहरुलाई पढ्नुपर्छ भन्ने हौसला नदिएर उल्टै गाली गरी निरुत्साहित गरेका कारणले पढाइ छाडेको पाइयो ।

ग) विवाह भएर

विवाह एक सामाजिक प्रकृया हो अध्ययन क्षेत्रमा व्यक्तिको शिक्षामा कस्तो पहुँच रहेको छ भन्ने कुरालाई उसको वैवाहिक स्थितिमा पनि प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा भुमिका खेलेको हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुले छिटो विवाह भएका कारण पढाई छोड्नुपर्ने कारणहरु व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

घ) परिवारले नपढाएर

महिलाहरु शिक्षामा वन्चित हुनुको कारण परम्परागत सामाजिक सांस्कृतिक कारण पनि रहेको पाइयो परम्परागत सोचका कारण समाजमा रहेका मानिसहरुले छोरी विहे गरेर अर्काको घरमा जाने जात हो जति पढेपनि अर्काको घरमा जानुपरिहाल्छ त्यसैले छोरीले पढ्न पढेन अक्षर सम्म चिन्दा हुन्छ भन्ने धारणाले परिवारले नपढाएको अध्ययन क्षेत्रका क्रममा पाइयो ।

५ ७ शिक्षामा समान अवसर र सुविधा दिने नदिने आधारमा थारु महिलाको विवरण

कुनैपनि समुदाय समाजमा रहेका हरेक मानिसहरूलाई अवसर र सुविधा एउटै हुनु पर्छ । अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूलाई अवसर र सुविधा कस्तो पाइरहेका छन् त भन्ने कुरा तलका तालिकाबाट प्रस्ट पारिएको छ अवसर र सुविधा कस्तो पाइरहेका छन् त भन्ने कुरा तालिकाबाट प्रस्ट पारिएको छ ।

तालिका नं. १६

शिक्षामा समान अवसर र सुविधा दिने नदिने आधारमा थारु महिलाको विवरण

सूचक	अवसर	सुविधा
बराबर	३६	३६
महिलालाई बढी	-	-
पुरुषलाई बढी	४	४
जम्मा	४०	४०

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिका तालिका नं १६ अनुसार ३६ महिलाहरूले महिला र पुरुषलाई समान अवसर र सुविधा दिनुपर्ने धारणा राखेका छन् । जसलाई सकारात्मक मान्नु पर्दछ । ४ जना महिलाहरूले पुरुषलाई अवसर र सुविधा बढिदिनुपर्ने धारणा राखेका छन् । बराबर हुनुपर्छ भन्ने ३६ जना महिलाहरू अहिलेको समयमा छोराछोरीलाई विभेद गर्नु हुँदैन । छोरा र छोरीमा केही फरक छैन । छोरा छोरी बराबर हो । त्यसैले उनीहरूलाई समान अवसर र सुविधा पाउनुपर्छ भन्ने धारणा राखेका छन् । पुरुषलाई बढी अवसर र सुविधा दिनुपर्छ भन्ने महिलाहरूले छोरी विवाह गरेर अर्काको घरमा जाने र छोराले आमाबाबुलाई पाल्ने हुँदा छोरालाई नै बढी अवसर र सुविधा दिनु पर्दछ । भन्ने धारणा राखेको अध्ययन क्षेत्रको महिलाहरूबाट पाइयो ।

५.८ थारु महिलाहरूको वैवाहिक अवस्था र शिक्षण सहभागिता

थारु महिलाहरूमध्ये कतिको अध्ययनको क्रममा विवाह भएरनै अध्ययन छोड्न पनि पुगेको छ भने । कोहि महिला त सानो उमेरमानै विवाह भएरनै अध्ययनमा समेत संलग्न हुन सकेका छैनन् विवाहले महिला शिक्षामा के कति प्रभाव पारेको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा निम्न तालिकाबाट प्रस्ट परिएको छ ।

तालिका नं. १७

थारु महिलाहरूको वैवाहिक अवस्था र शिक्षण सहभागिता

वैवाहिक स्थिति	अध्ययनमा संलग्न नै नहुने	अध्ययनमा संलग्न भई छोड्ने	कक्षा				प्रमाण पत्र	स्नातक	स्नात कोत्तर	जम्मा
			६	८	९	१०				
विवाहित	११	६	-	-	-	-	-	-	१	१७
अविवाहित	-	४	२	२	३	२	६	१	-	२०
विधवा	२	१								३
	१३	११	२	२	३	२	६	१	१	४०

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

माथीको तालिका नं १७अनुसार १७ विवाहित थारु महिला मध्ये कोही पनि हाल अध्ययनरत छैनन् । ६ जनाले अध्ययनमा संलग्न भइ छोडेका छन् भने ११ जना अध्ययनमा संलग्न नै भएका छैनन् । अविवाहित २० थारु महिला सबै अध्ययनमा संलग्न भएका छन् । जस्मा ४ जना अध्ययनमा संलग्न भई छोडेका छन् भने १६ जना हाल अध्ययनरत छन् । विधवा तर्फ २ जना थारु महिला अध्ययनमा संलग्न नै भएका छैनन् भने १ जना अध्ययनमा संलग्न भइ छोडेकी छिन् । विवाहितहरूले प्राप्त गरेका शैक्षिक योग्यता पनि विवाहपूर्व नै प्राप्त गरेका हुन् । विवाहले महिला शिक्षाको निरक्षरतामा ठूलो अवरोध खडा गरेको छ । हाम्रो जस्तो समाजमा बुहारीलाई पढाउने चलन कम्ति मात्रामा पाइन्छ । अझ ग्रामिण क्षेत्रमा त भन्ने कम पाइन्छ । बुहारी घरमा काम गर्न ल्याउने हो बाहिर पढाउनलाई होइन भन्ने

गलत मान्यता पाइन्छ । विवाह पछाडी महिलाहरु आफू पनि पढ्न चाहदैनन् यस समुदायमा पनि विवाहि महिला १ जना मात्र अध्ययनमा संलग्न छिन स्नाकोतर तहमा १ जना मात्र विवाहित महिला अध्ययनमा संलग्न भएकी छिन् । विवाह पछाडी महिला सहभागिता कम हुनुमा विवाहित महिलालाई पढाउने चलन नहुनु विवाह भए पछि घरको काम, खेतीको काम गर्नु पर्ने बाध्यता बालबच्चा जन्माउने हुर्काउनुपर्ने आदि कारण अविवाहित महिला अध्ययनरत रहेका भए पनि विवाहित चाहि छैनन् ।

५.९ उत्तरदाता महिलाको विवाह गर्दाको उमेर विवरण

विवाहलाई समाजशास्त्रीय तथा मानवशास्त्रीहरुले सामाजिक प्रकृत्याको रुपमा लिने गर्दछन् । कुनै पनि समाजमा कुन उमेरमा विवाह गर्ने भन्ने कुरा त्यस समाजको सामाजिक तथा सांस्कृति पक्षहरुले प्रभाव पारेको हुन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको शिक्षामा कस्तो पहुँच रहेको छ भन्ने कुरालाई पनि उसको वैवाहिक स्थितिमा पनि प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा भूमिका खेलेको हुन्छ । विवाह गर्दाको उमेरमा पनि शैक्षिक स्तरले प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । तयसैले यस अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुले कुन उमेरमा विवाह गरेका रहेछन् भन्ने तथ्य अनुसन्धानकर्ताले अवलोकन र अन्तवार्ताको माध्यमबाट लिइएको जानकारीको तथ्याङ्कलाई तालिका नं १९ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. १८

उत्तरदाता महिलाको विवाह गर्दा उमेरकोविवरण

उमेर समूह	निरक्षर	अनौपचारिक	औपचारिक	संख्या
०-१४	१	२	३	६
१५-२४	२	२	६	१०
२५ माथि	३	२	१	६
जम्मा	६	६	१०	२२

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका नं. १८ का अनुसार अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको वैवाहिक स्थिति विवाह पूर्व वा विवाह पछिको शिक्षासँग तुलनात्मक रूपमा हेर्दा १०-१४ वर्ष भित्रका महिलाहरूमा पनि निरक्षरता र अनौपचारिक सम्मको मात्र शिक्षा लिने अवसर मिल्नुलाई उक्त क्षेत्रका महिलाहरूमा विवाहको कारणले गर्दा शिक्षामा प्रत्यक्ष असर परेको अनुसन्धान क्षेत्रबाट पाइएको छ । त्यस्तै गरी १५ वर्ष देखि माथिका महिलाहरू औपचारिक साक्षरताको संख्या ६ जना रहेता पनि तुलनात्मक संख्या हेर्दा १५-२४ वर्षको उमेरमा पनि विवाहकै कारण शिक्षाबाट बञ्चित हुनुपरेको अनुसन्धानबाट पुष्टि भयो । उक्त क्षेत्रका महिलाहरूको सानै उमेरमा विवाह हुने र विवाह कै कारणले गर्दा शिक्षामा असर पुऱ्याएको पाइयो ।

४५ वर्षिया हरिमाया थारु २ छोरा ३ छोरीकी आमा हुन् उनका अनुसार बुवा आमाको सल्लाहले सानै उमेरमा १८ वर्षिय बन्टु थारुसाग विवाह भएको बताउछिन् । आर्थिक अवस्था कमजोर भएकोले श्रीमान श्रीमती दुवै मजदुरी काम गरी कमाएर छोरा छोरीलाई विद्यालयमा पढाउदै गरेको कुरा बताइन् । “हाम्रो उमेरमा महिलालाई स्कुल जाने वातावरण नै थिएन । आफूलाई पनि स्कुल जाने मन भए पनि आफूले अर्काको घरमा कम्लहरी वस्तु परेको कारणले पढ्न नपाएको बताइन् । हाम्रो पालामा विद्यालय पनि टाढा टाढा थियो । पहुँच हुनेले मात्र पढाउने गर्थे । आफ्नो पालामा छोरीलाई स्कुल पढाउने समाज कतै पनि थिएन र सानै उमेरमा विवाह गरिदिन्थे । पढ्ने वातावरण नै थिएन त्यो समयमा आफूले पढ्न नपाएपनि अवका छोरीहरूलाई त्यस्तो नहोस् भनेर बताइन्, उनले आफ्नो छोरीलाई पनि पढाउने र पढ्दै गरेकी बुहारी आए भने पढ्ने दिने कुरा बताइन् ।

५.१० विवाहित महिलाको शिक्षा प्रति थारु महिलाहरूको धारणा

विवाह सामाजिक प्रकृया हो । समाज सञ्चालन गर्नका लागि विवाह महत्वपूर्ण पक्ष हो । महिलाहरूको वैवाहिक सम्बन्ध र शिक्षा आजको परिवर्तित समाजमा एक अर्कामा जोडिएको भए पनि अबै पनि हाम्रो समाजमा विवाह पछाडि महिलालाई पढाउनु पर्ने धारणामा भने संकुचित नै रहेको पाइन्छ । विवाह पछि महिलाले पढाइलाई निरन्तरता दिनु पर्छ वा पढ्न भन्ने सवालमा थारु महिलाहरूको अवधारणा बुझिएको थियो । जसको विवरण निम्न तालिका अनुसार देखाइएको छ ।

तालिका नं. १९

विवाह पछाडी महिलाले पढ्नुपर्ने/नपर्ने आधारमा थारु महिलाको विवरण

क्र.सं.	विवाह पछाडी महिलाले पढ्नुपर्ने/नपर्ने	संख्या
१	अध्ययनलाई निरन्तरता दिनुपर्छ	२५
२	अध्ययनलाई निरन्तरता दिनुपर्दैन	१५
	जम्मा	४०

स्रोत स्थलगत अध्ययन २०७०

माथिको तालिका नं. १९ अनुसार २५ थारु महिलाहरूले विवाह पछाडी पनि महिलाहरूले अध्ययनलाई निरन्तरता दिनुपर्दैन भन्ने १५ जना महिलाले विवाह पछाडी अध्ययनमा निरन्तरता दिनुपर्ने धारणा राखेको पाइयो ।

विवाह पछाडी किन महिलाले पढाइलाई निरन्तरता दिनुपर्दछ भन्ने सवालमा परिवार शिक्षित पार्न थालेको पढाई पुरा गर्न, सक्षम घर व्यवहार गर्न जान्ने हुन, रोजगारी गर्न, बालबच्चाको उचित हेरचाह र शिक्षा प्रदान गर्न आदी जस्ता तर्कहरू अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूले सारेका छन् ।

विवाहित महिला शिक्षा प्रति सबै थारु महिला सकारात्मक छैनन् । विवाहित महिलाको शिक्षाको पक्षमा धारणा राख्ने थारुहरूको परिवारमा समेत उनीहरूको उत्तर अनुसारको व्यवहार रहेको छैन । अधिकांश बुहारीहरू विवाहित महिला शिक्षाको पक्षमा रहेपनि उनीहरू स्वयं विवाहित महिलालाई शिक्षामा सहभागि गराउन नहुने सामाजिक धारणाको सिकार भएका छन् । यसरी बुहारी प्रतिको समाजको गलत मान्यताकै कारण पनि शिक्षाको तह बढ्दै जाँदा गलत मान्यताको कारण शिक्षामा महिला सहभागिता घट्दै गएको समेत अध्ययन क्षेत्रमा पाइयो ।

२१ वर्षिया अनिता थारु १ छोरी र १ छोराकी आमा हुन् । अर्को विवाह १४ वर्षको उमेरमा । १८ वर्षिय हरिथारुसँग कक्षा ६ मा पढ्दा पढ्दै भएको बताउँछिन् । आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण श्रीमाने विदेश गएको बताउँछिन् । कक्षा छ मा पढ्दा पढ्दै

बुवाले विवाह गरी दिएको बताउँछिन । उनका सासु ससुरा पनि हुनुहुन्छ भन्दछिन् विवाह गरेपनि विवाह पछि स्कुल ४/५ महिना गएको बताउँछिन् । अनिता स्कुल गएको तर “बुहारीलाई स्कुल पढाएकोमा छरछिमेकमा नराम्रो टिकाटिप्पणी गर्दा उनको सासु ससुरालाई उकास्न थालेपछि स्कुल जान दिनुभएन” । परिवारबाटै स्कुल नजाउ भनेपछि आफ्नो पढाइलाई निरन्तरता दिन सकिन । आफ्नो छोरीलाई भने पढे सम्मको उच्च शिक्षासम्म पढाउने बताउँछिन् । उनले पढ्न नपाएकोमा धेरै दुःख रहेको कुरा बताइन् । अध्ययन क्षेत्रका अभै पनि बुहारी घरको कामकाज र छोराछोरीलाई र सासु ससुरालाई पालनपोषण गर्न मात्र हुन् भन्ने धारणा छ भनेर बताइन् ।

अनिता थारुवाट गरिएको कुराकानीलाई हेर्दा शिक्षामा प्रभावपार्न आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक कारणहरु पनि रहेछन् । अनुसन्धान क्षेत्रका महिलाहरुमा विवाह पछाडि पढाइलाई निरन्तरता दिन नसक्नुमा समाज नै महिला शिक्षाको बारे चेतना नभएको बुझिन्छ । बुहारीलाई पढाउनुपर्छ भन्ने सामाजिक धारणाको विकास नभएको अवस्था अध्ययनका क्रममा पाइयो । त्यस्तै गरी महिला शिक्षालाई पुराना पुस्ताका मानिसले महिला भनेको खाली काम गर्न र बचचा जन्माउनेमा मात्र सिमितता रहने कुरा अन्तवार्ताबाट पाइयो ।

५.११ उमेर अनुसार महिलाहरुमा शिक्षा प्रतिको सामाजिक धारणा

अनुसन्धान क्षेत्रका महिलाहरुमा शिक्षा प्रतिको बुझाइ फरक फरक रहेको पाइयो । उक्त अध्ययन क्षेत्रमा पनि छोरा र छोरी विच अभै पनि शैक्षिक क्षेत्रमा भेदभाव गर्ने गरेको पाइयो । अनुसन्धानका क्रममा घरधुरी सर्वेक्षणमा एउटै घरका छोराछोरीमा पनि विद्यालय शिक्षामा पनि भेदभाव गरेको पाइयो । जस्तै छोरालाई निजि विद्यालयमा पढ्न पठाएको छोरीलाई सरकारी विद्यालयमा पढाएको अध्ययनको क्रममा अवलोकनबाट यहाँ पाइयो ।

शिक्षित व्यक्तिले पढाइलाई मान्यता दिएको पाइयो भने अशिक्षित व्यक्तिले परम्परागत धारणा अर्थात् पढाइलाई महत्व नदिएको पाइयो । उक्त कुरालाई तलको तालिका नं. २० बाट प्रष्ट देखाइएको छ :

तालिका नं. २०

उमेर अनुसार महिला शिक्षा प्रतिको सामाजिक धारणाको विवरण

उमेर समुह	शिक्षित	संख्या	अशिक्षित	संख्या	प्रतिशत
युवायुवती	चाहिन्छ	१३	चाहिदैन	२	१५
बुढापाका	चाहिन्छ	२५	चाहिदैन		२५
जम्मा					४०

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

अध्ययन क्षेत्रमा शिक्षित र अशिक्षित व्यक्ति उमेर अनुसार शिक्षाप्रतिको बुझाइ फरक फरक रहेको पाइयो । निरक्षर र वृद्ध मध्ये २ जना व्यक्तिहरूले मात्र छोरीलाई शिक्षा अत्यावश्यक नहुने भन्ने परम्परागत धारणा, छोरी विवाह गरेर पराइ घर जाने सामाजिक संस्कारगत स्वाभाविक अगाडि बढेर निरक्षर व्यक्तिहरू भएतापनि विश्व परिवेशमा महिला र पुरुषको समाज जिम्मेवारी र अधिकारको चर्चाले सकारात्मक महल राखिरहेको वर्तमान परिवेशमा अध्ययन क्षेत्रका युवायुवती र उत्तरदाताले महिला उवं छोरीलाई शिक्षित बनाउनु छोरोलाई शिक्षित बनाउनु समान नै हो भन्ने सकारात्मक धारणा रहेको कुरा अध्ययनबाट पाइयो ।

६० वर्षिया बुझौनी थारु परिवारमा मुख्य अभिभावकको भूमिका रहेकी छिन् उनका छ जना छोराछोरी छन् । उनलाई अभिभावकले नपढाएकोमा कुनै गुनासो छैन किनकि आफ्नो जीवन जसोतसो विताइसके उनको विचारमा छोरी भनेको अर्काको घरमा जाने जातहो । जति पढे पनि अर्काको घरमा जानु परिहाल्छ । त्यही चुलो चौको गर्नुपर्छ । त्यसैले छोरीले पढ्नु पर्दैन । अक्षरसम्म चिन्दा हुन्छ भन्ने उनको धारणा पाइयो । छोराले घरव्यवहार चलाउने भएकाले छोरालाई शिक्षा आवश्यक हुने कुरा बताइन् । छोरीलाई नपढे पनि हुन्छ भन्ने कुरा बताइन् ।

कुनै पनि व्यक्तिको बुझाइ र विचारलाई प्रभाव पार्न मुख्य तत्व भनेको शिक्षा हो । वास्तवमा उमेरको आधारमा पनि शिक्षा प्रतिको बुझाइ फरक हुने कुरा माथि प्रस्तुत

गरिएको थारुको कुराकानीबाट महिला र पुरुषको शिक्षामा भएको अन्तर स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ ।

५ १२ उमेरगत रूपमा थारु परिवारका सदस्यहरूको साक्षरता स्थिति

कुनै पनि व्यक्तिलाई बद्लिदो परिस्थितिमा उमेरले पढाइलाई छेक्दैन भन्ने कुराको दुइमत नभएको अवस्था रहेता पनि पहिला यो धारणालाई गलत मानिन्थ्यो। व्यक्तिको शिक्षालाई उसको उमेरगत विवरणले पनि देखाउने गर्दछ । अनुसन्धान क्षेत्रमा रहेका यस परिवारको उमेरगत रूपमा उत्तरदाताको उमेरगत तथा साक्षरताको स्थितिलाई तालिका नं. २१मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं २१

उमेरगत रूपमा थारु परिवारका सदस्यहरूको साक्षरता स्थिति

उमेर वर्ग	साक्षर		निरक्षर		कूल	
	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष
६-३० वर्ष	६१	४९	५	५	६६	५४
३१ वर्षभन्दा माथि	१६	२३	२९	२२	४५	४५
	७७	७२	३४	२७	१११	९९

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०७०

माथिको तालिका नं २१ अनुसार छनोट भएका परिवारमा ६-३० वर्षको उमेर भित्र नै साक्षरता दर अत्याधिक रहेको देखिन्छ । उक्त उमेर समूहमा पुरुष ४९ र महिला ६१ साक्षर रहेका छन् । पुरुष ५ र महिला ५ मात्र निरक्षर छन् । त्यसै गरी ३० वर्ष माथिको साक्षर जनसङ्ख्या पुरुषमा कूल ४५ पुरुष र ४५ महिला रहेका छन् । ३० वर्ष माथिको उमेर हेर्दा महिला भन्दा पुरुष बढी साक्षर छन् । ३० वर्ष सम्म हेर्दा पुरुष महिला प्राय सवै साक्षर छन् । हाल थारु समुदायमा अभिभावकले शिक्षाको महत्व बुझेका कारण छोरीलाई पनि छोरा सरह भेदभाववीना विद्यालयमा पठाउन थालेका छन् ।

५.१३ थारु जातिको लिङ्गको आधारमा शैक्षिक अवस्था

यस अनुसन्धान क्षेत्रमा शिक्षामा लैंगिक भिन्नता के-कस्तो छ भन्ने बारेमा पुरुष र महिला विचको शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन गरी सो भिन्नतालाई तालिकाबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २२: थारु जातिको लिङ्गको आधारमा शैक्षिक अवस्था

पढाइको स्तर	महिला		पुरुष		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
निरक्षर	३४	३.७४	१२	१२.१२	४६	२१.९०
साक्षर	१७	१५.३१	१६	१६.१६	३३	१५.७१
प्रा.वि.	२२	१९.८१	२५	२५.२५	४७	२२.३८
नि.मा.वि.	१४	१२.६१	१९	१९.९९	३३	१८.०९
मा.वि.	६	५.४०	१०	१०.१०	१६	७.६१
उ.मा.वि.	४	३.६०	९	९.०९	१३	६.१९
स्नातक	२	१.८०	५	४.०५	७	३.३३
स्नाकोत्तर	१	०.९००	३	३.०३	४	१.९०
जम्मा	१११	१००	९९	१००	२१०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७०

माथिको तालिका नं. २२ मा देखाइएको तथ्याङ्क अनुसार अध्ययन क्षेत्रका आधारमा उच्च मा.वि.मा व्यापक रूपमा लिंगविभेद रहेको पाइयो । उक्त तालिकामा निरक्षण संख्या ३०.७४ प्रतिशत रहेको छ भने पुरुषको निरक्षण संख्या २८.२९ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै गरी महिलाहरूको शैक्षिक स्तर र तह बढ्दै जाँदा सहभागिता घट्दै गएको अध्ययनबाट देखिएको छ । किनभने स्नातकोत्तर तहमा महिला १ जना हुँदा पुरुष ३ जना रहेको पाइयो । यसरी शैक्षिक स्तरमा महिला र पुरुष विच विभेद रहेको अध्ययनबाट स्पष्ट भएको छ ।

५.१४ हाल विद्यालय गइरहेका अध्ययन क्षेत्रका बालबालिकाको विवरण

परिवार समाज र स्वयम् व्यक्तिगत क्रियाकलापमा शिक्षाले प्रभाव पार्दछ । यसैले गेटा ५ वडाका उत्तरदाताको परिवारमा पनि अभिभावककै शैक्षिक सचेतना र अज्ञानताले गर्दा पारेको प्रभाव के कस्तो छ र अभिभावकले बालबालिकाको भविष्यप्रति कतिको चासो गर्दछन् वा गर्दैनन बालबालिकामा लैङ्गिक विभेद कस्तो छ भन्ने विषयमा तलको तालिका नं. २३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २३

उत्तरदाताको परिवारमा विद्यालय जाने बालबालिकाको विवरण

विद्यालय जाने बालबालिका	छोरी संख्या	छोरा संख्या	जम्मा संख्या
सरकारी विद्यालय गइरहेका	२	६	८
निजी विद्यालय गइरहेका	१७	१२	२९
विद्यालय विचैमा छाडेको	३		३
जम्मा	२२	१८	४०

स्रोत स्थलगत अध्ययन २०७०

माथिको तालिका २३ अनुसार अध्ययन क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधि सम्बन्धि धारणा छोराछोरीलाई कस्तो प्रकारको शैक्षिक संस्थामा पढाउने गरिएको छ भन्ने कुरालाई अध्ययनमा समावेश गरिएको छ । यस क्षेत्रका अभिभावकले आफ्ना छोराछोरीलाई सरकारी र निजी विद्यालयमा भर्ना गरेका आधारमानै अनुमान गर्न सकिन्छ कि उनीहरु विचमा लैङ्गिक विभेद कस्तो छ भन्ने कुरा उनीहरुमध्ये ३७ छोरालाई निजी विद्यालयमा पढाएका र मात्र निजी विद्यालयमा छोरीले पढेको हुँदा लैङ्गिक विभेदको स्पष्ट उदाहरण यही पुष्टि हुन्छ । यस कारण अबैधानि छोरीको तुलनामा छोराहरुनै निजी विद्यालयमा पढाइनुमा महिलाभएकै कारण गुणस्तरिय शिक्षाबाट वञ्चित भएको अध्ययनबाट पाइएको छ ।

त्यस्तैगरि सरकारी विद्यालयमा छोराको तुलनामा छोरीको संलग्नता बढी पाउनु निजी र सरकारी विद्यालयको शिक्षामा महिला र पुरुषको संलग्नतामा पनि भिन्नता आउने

बर्तमान नेपालको मुख्य समस्या भएको कुरा सानो क्षेत्रमा गरिएको यस अध्ययनले पनि प्रस्ट पारेको छ । किनभने महिलाहरुको परम्परागत पुरुषवादी नेपाली सामाजिक चिन्तन र संस्कार एवं निति निर्माण गर्ने निकायमा महिलाको पहुँच नपुऱ्याई पुरुष केन्द्रित निति नियमका कारण आजको समयसम्म पनि महिलाले चाहे अनुसारको शिक्षामा संलग्न हुने परिवेश नपाएर पनि छात्रा छात्रामा विभेद भएको स्पस्ट देखिएको छ ।

५.१५ कैलाली जिल्लामा रहेका शैक्षिक संस्थाहरुको विवरण

अध्ययन क्षेत्रको कैलाली जिल्लामा शिक्षा दिनका लागि सरकारी क्षेत्रबाट विभिन्न सामुदायीक तथा संस्थागत विद्यालयको स्थापना पश्चात त्यहाँका हुने खाने परिवारका सदस्यहरुले औपचारिक शिक्षा लिएको पाइन्छ भने समयको विकाससँगै विभिन्न क्षेत्रमा स्कुलहरुको स्थापना हुने क्रममा यस क्षेत्रमा पनि सरकारी तथा निजि प्रयासबाट शैक्षिक संस्थाहरुले स्थापना भएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा रहेको कैलाली जिल्लाको शैक्षिक संस्थाहरुको विवरणलाई तालिका नं. २४मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २४

तहगत विद्यालय / क्याम्पस विवरण २०६७/०६९

संचालन तह	सामुदायीक विद्यालय	संस्थागत	जम्मा
प्रा.वि.	२४८-२६४	१३१-१२०	३७९-३८४
नि.मा.वि	१६१-१५६	५९-५१	२०७-२२०
मा.वि	८८-७३	५०-५०	१२३-१३८
उ.मा.वि.	५६-५२	१४	६६-७०
जम्मा विद्यालय संख्या	५५३-५४५	२५४-२३५	७८०-८०६
क्याम्पस			१६

स्रोत: शैक्षिक तथ्याङ्क २०६९ जि.शि.का. कैलाली

कैलाली जिल्लामा रहेको शैक्षिक संस्थाहरु मध्ये सबैभन्दा पुरानो विद्यालय पञ्चादेय उ.मा.वि. हो ।

५.१६ थारु समुदायको अधिल्लो पुस्ता र पछिल्लो पुस्ता बीचमा शिक्षालाई हेर्ने दृष्टिकोण

अधिल्लो पुस्ताका मानिसहरूको शिक्षालाई अनिवार्य पक्षका रूपमा लिएका थिएनन् उनीहरूमा पढ्नुपर्छ भन्ने ज्ञान थिएन । धेरै जसो अध्ययनमा संलग्न भएका छैनन् भने थोरै मात्रामा अध्ययनमा संलग्न भएता पनि अध्ययन पूरा नै नगरी बीचमा नै अध्ययन छोडेका छन् । जसको मुख्य कारण के-के हुन् भनि अध्ययन क्षेत्रका महिलालाई कुरा गर्दा १ जनासंग गरिएको कुराकानीलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४५ वर्षिय हंशा थारुका अनुसार : उनको बुवा आमाको आर्थिक अवस्था कमजोर थियो । हाम्रो समयमा कम्मलहरी प्रथा भएकोले मालिकको घरमा काम गर्नुपर्थ्यो, बुवाआमाले पढाइको महत्व नबुझ्नु र आफूलाई पनि पढ्नुपर्छ भन्ने थाहा नभएको बताइन् । उनले आफू काम गर्न बसेको पाहाडीका छोराछोरी स्कूल पढेर शिक्षित भई जागिर खान सक्ने भएको देखेर पढेलेखेको मान्छेलाई कसैले ठग्न सक्दैन । पढेलेखेको मान्छे बाठो हुँदो रहेछ, अनि जुनसुकै ठाउँमा गएर पनि काम गरेर खान सकिदो रहेछ भन्ने थाहा भएको बताइन् त्यही धारणाले गर्दा आफू पढ्न नपाए पनि आफू पछीको पिढीले पढ्नु पर्ने धारणा व्यक्त गरिन् ।

महिला शिक्षाको बारेमा भन्दा पहिले छोरीमान्छे अर्काको घरमा कम्मलहरी बस्ने चलन मालिकको घरमा काम गर्नुपर्ने उनीहरूले स्कूल नपठाउने, चेतनाको कमि, शैक्षिक संस्था नजिकै नभएर महिलाहरूको अध्ययनमा कम संलग्नता थियो भन्ने दृष्टिकोण व्यक्त गरे । अहिले आएर महिलाले पनि शिक्षामा पुरुष सरह अवसर र सुविधा पाउनु पर्छ भन्ने धारणा धेरैमा पाइयो ।

महिलाले किन पढ्नुपर्छ भन्ने प्रश्नमा अधिल्लो पुस्ताका मानिसले छोरीले पढी भने हामीहरूजस्तो दुःख पाइदैन, पढेकै राम्रो श्रीमान् पाउँछे, जागिर खाएर पैसा कमाउन सक्ने हुन, कसैले ठग्न सक्दैन, आफ्नो परिवारलाई राम्रो मार्गनिर्देशन दिन महिला शिक्षित भयो भने उसले आफ्ना छोराछोरीलाई राम्रो हेरचाह शिक्षा दिक्षा दिन सक्छन् भन्ने धारणा व्यक्त गरेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रका अधिल्लो पुस्ताका मानिसले पहिला शिक्षाको महत्व नबुझेपनि अहिले आएर शिक्षाको महत्व बुझ्न थालेका छन् जुन कुरा थारु समुदायमा छोराछोरीहरूको शिक्षामा संलग्नता बढेकोबाट पनि प्रष्ट हुन्छ । अहिले उनीहरू शिक्षालाई

अनिवार्य पक्षका रूपमा लिन थालेकोले खर्चले भ्याएसम्म छोराछोरीलाई पढाउने धारणा व्यक्त गरे । उनीहरूको शिक्षा प्रति सकारात्मक दृष्टिकोण छ । तर विवाहित महिला शिक्षा प्रति यहाँको अधिल्लो पुस्ताका मानिसहरू त्यति सकारात्मक पाइएन । विवाह भइसकेपछी महिलाहरूले घरमा काम गर्नुपर्ने, छोराछोरीको हेरचाह गर्नु पर्ने, खेतको काम गर्नु पर्ने दृष्टिकोण व्यक्त गरेका थिए ।

अहिलेको पुस्ताले शिक्षालाई अत्यन्तै महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा लिएका छन् । आफ्नो अधिल्लो पुस्ताहरू निरक्षर भएर नै हामी थारु समुदायका महिलाहरू सरकारी गैरसरकारी कार्यालयको उच्च तहसम्म पुग्न सकेका छैनन् । अब हामीले पढेर थारु महिलाको शैक्षिक अवस्था सुधा र्नुपर्छ, शिक्षा विना मानिसको जिवन अपुरो हुन्छ । बदलिदो संसारलाई बुझ्न, आत्मनिर्भर भई वाचन आत्मविश्वास बढाउन, परिवारलाई शिक्षित पार्न, आफ्नो परिवारको शैक्षिक स्तर सुधार्न, समाजमा सम्मानपूर्वक जिवन यापन गर्न देशको विकास गर्न पढ्नुपर्छ भन्ने दृष्टिकोण व्यक्त गरे ।

महिला पुरुष शिक्षामा समान अवसर र सुविधा पाउनुपर्छ साथै विवाहित महिलाले पनि आफ्नो इच्छा अनुसार अध्ययनलाई निरन्तरता दिन पाउनु पर्छ भन्ने शिक्षा प्रति सकारात्मक दृष्टिकोण पाइयो ।

अध्याय - छ

सारांश र निष्कर्ष

६.१ सारांश

नेपालका सबै महिलाको शैक्षिक अवस्था समान रहेको छैन । सबै क्षेत्रको शैक्षिक संस्थाको सम्बन्धमा अध्ययन पनि गरिएको छैन र गरिएका कोहि अध्ययनहरूमा एक त महिलाको शैक्षिक अवस्थालाई मात्र केन्द्र विन्दु बनाएको छैन भने अर्को तर्फ प्राप्त तथ्याङ्कहरूमा पनि एकरूपता रहेको छैन । थारु समुदायको शैक्षिक, राजनीतिक, आर्थिक अवस्था अन्य बाहुन, क्षत्री, राई, लिम्बुको भन्दा न्यून स्तरको रहेको छ । नेपाली समाजमा सैद्धान्तिक रूपमा त्यस्तै व्यवहारिक रूपमा शैक्षिक प्रणालीमा अभै परिवर्तन आउन सकेको छैन । नेपाली समाजमा केही शहरी क्षेत्र र उच्च जातिहरूमा बाहेक ग्रामिण समाजमा अभै परम्परावादी सोचबाट ग्रसित छ । आर्थिक स्थिति कमजोर भएका परिवारमा थोरै भए पनि छोरालाई नै पढाउन चाहन्छन् । छोरीले खेतिपाति र घर भित्रको काम गर्नु पर्ने भएकोले धेरै शिक्षा जरुरी छैन भन्ने धारणा पाइन्छ । विकाशशील देशहरूमा सानो उमेरमा विवाह गर्भावस्था विद्यालय पहुँचको अभाव र लैङ्गिक विभेदयुक्त शिक्षण र शैक्षिक सामाग्रिका कारण अभै पनि विद्यालयहरूमा छात्रा संलग्नता कम छ ।

समाज शास्त्रीय/मानवशास्त्रीय अध्ययनहरूलाई हेर्दा हिमाली र पहाडी क्षेत्रका जाति जनजातिका बारेमा अध्ययन धेरै भएका छन् । तिनका तुलनामा तराई क्षेत्रमा यस्ता अध्ययनहरू कमि छ । त्यसैले तराई क्षेत्रमा आदिवासी मध्ये थारु समुदायका महिला शिक्षा संग सम्बन्धित विविध पक्षहरूको अध्ययन गर्ने उद्देश्यका साथ गरिएको यस अनुसन्धानमा अध्ययन क्षेत्रमा महिलाको शैक्षिक अवस्था बुझ्ने, महिला शिक्षा प्रति थारु समुदायको धारणा बुझ्ने, समुदायको अघिल्लो पुस्ता र पछिल्लो पुस्ता बीचमा शिक्षालाई हेर्ने दृष्टिकोण पत्ता लगाउने विशिष्ट उद्देश्य रहेका छन् ।

पूर्व साहित्यको समीक्षा गर्ने क्रममा शिक्षाको अवधारणा, सामाजिक लिङ्ग सम्बन्धि लेख, पुस्ताका साथै सम्बन्धि अध्ययन गरिएका शैक्षिक सामाग्रिको बारेमा चर्चा छ ।

अनुसन्धानका वर्णात्मक र अन्वेषणात्मक ढाँचामा गरिएको यस अनुसन्धानको क्षेत्र गेटा गा.वि.स. को थारु जातिको बसोबास रहेको श्रिलङ्गा गाउँ हो । गाउँमा रहेका र १६० परिवार संख्या नै अनुसन्धानको समग्र हो । च्यान्डम विधिबाट ४० घर परिवार नमुना छनौट भएका प्रत्येक परिवारबाट १५ वर्ष माथिको एक महिलालाई उत्तरदाताको रूपमा चयन गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार गुणात्मक र तथ्याङ्कहरू प्राथमिक तथा द्वितीय श्रोत बाट संकलन गरी विश्लेषण गरिएको यस अनुसन्धानबाट प्राप्त हुन आएका तथ्यहरूको सारांश निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

७.१९ प्रतिशत पुरुषहरू र ४१.५८ प्रतिशत महिलाहरू विवाहित रहेका छन् । भने छनोट भएको महिला तर्फ चाहि ४१.४४ प्रतिशत विवाहित, ५३.१५ प्रतिशत अविवाहित र ५.४० विधवा अवस्थामा रहेका छन् । प्रति परिवार औषत ५.२८ रहेको परिवारमा ७७.५ प्रतिशत एकात्मक र २२.५ प्रतिशत संयुक्त परिवारहरू छन् । ९१.६७ प्रतिशत परिवारमा पुरुष ८५ प्रतिशत परिवारमा महिला प्रमुख रहेका छन् । को परिवारको प्रमुख पेशा कृषि भए पनि सो बाहेक ज्याला मजदुर, व्यापार, वैदेशिक रोजगार, सरकारी जागिर आदि पेशा पनि रहेको पाइन्छ ।

जिल्लाको कूल साक्षरता ६७.१४ प्रतिशत रहेकोमा महिलाको संख्या ५८.८ प्रतिशत र पुरुषको संख्या ७५.६२ प्रतिशत रहेको छ । अध्ययन क्षेत्रमा कूल साक्षरता ७०.४९ प्रतिशत रहेको छ । जहाँ पुरुष आफ्नो जनसंख्याको ७१.७२ प्रतिशत र महिला ६९.३७ प्रतिशत साक्षर रहेको देखिन्छ । एस.एल.सी. पूर्वको तहसम्म महिलाको शैक्षिक अवस्था सन्तोषजनक रहे पनि सो माथिको योगतामा अत्यन्तै न्यून सहभागिता रहेको छ । थारु परिवारमा २० वर्ष माथि उमेर समुहका व्यक्तिहरू अध्ययनमा सहभागिता घट्न थालेको छ भने २५ वर्ष उमेर माथिका कोहि पनि शिक्षण संस्थामा सहभागी छैनन । यी परिवारमा ६-३० वर्ष समुहका महिलाहरू बढी साक्षर रहे पनि सो उमेर माथिका अधिक महिलाहरू निरक्षर रहेका छन् । थारु महिलाहरू बढी साक्षर छन् । विद्यालय तहसमा महिला पुरुष दुवैको सहभागिता रहे पनि सो भन्दा माथिल्लो तहमा अप्रत्यासित रूपमा सहभागिता घटेको पाइन्छ ।

यहाँको समाजमा महिलाको चाँडो विवाह गर्ने र विवाहित बृहारीलाई नपढाउने चलन रहेको छ । यहाँका ३६.११ प्रतिशत थारु महिलाले विवाह पछाडी महिलाले पढ्नु नपर्ने मत जाहेर गरेका छन् । पढ्न पाउनु पर्ने धारणा राख्ने महिलाहरु स्वयं विवाहको कारणले अध्ययन छोड्न बाध्य छन् । महिलालाई विवाह पछाडी पढाउने प्रचलन नभएका कारण यहाँ उच्च शिक्षामा महिलाको सहभागिता घट्दै गएको छ ।

कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारणले गर्दा महिलाहरु अध्ययनलाई निरन्तरता दिन नसक्ने कुरा अनुसन्धानबाट पुष्टी भएको छ । आर्थिक अभावका कारण कामको खोजी गर्नु पर्ने बाध्यता अनि काम र अध्ययनलाई सँगै अगाडि बढाउन नसकिने अवस्थाले गर्दा पनि उच्च शिक्षामा महिला सहभागिता घट्दै गएको छ ।

यहाँको समाजमा महिलाको शिक्षामा सहभागिता राम्रै भए पनि ३६.५ प्रतिशत महिलाले विवाह पछाडी पढ्नु नपर्ने धारणा रहेको छ । यहाँ ५५.५६ प्रतिशत थारुको परिवारमा महिलालाई पढाउँदा विभिन्न समस्याको अनुभव गरिन्छ । थारु महिलाहरु मध्ये महिला र पुरुषलाई शिक्षामा समान अवसर र सुविधाको पक्षमा ९७.२२ प्रतिशत र पुरुषलाई बढी अवसर र सुविधा दिनुपर्ने धारणा २.७८ को रहेको छ । समानताको कुरा थारु महिलाहरुको धारणा हुन् तर वास्तविक व्यवहारमा भने पूर्ण रुपमा खासै गुञ्जायस देखिदैन ।

थारु समुदायको युवा युवतीहरुमा शैक्षिक जागरण बढ्दै गएको देखिन्छ । यस समुदायमा वरिपरि ब्राहमण, क्षेत्री आदि रहेको जसको शिक्षाको स्तर उच्च रहेको, नीजि तथा सरकारी, विद्यालय नजिकै भएको अभिभावकले शिक्षाको महत्व बुझ्दै जानुका साथै अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा, सिमान्तकृत विद्यार्थीको लागि छात्रवृत्ति, रोजगारीको लागि साक्षरताको आवश्यकता आदिले गर्दा साक्षरता स्थिति बढ्दै गएको देखिन्छ ।

शैक्षिक संस्था नजिकै नभएर, शिक्षाको महत्व नबुझेर, पढेपनि नपढे पनि विवाह गरेर अर्काको घर गएर काम गर्नु पर्छ भन्ने धारणाको कारण पहिला महिला साक्षरता दर कम थियो हाल यस समुदायमा अभिभावकले शिक्षाको महत्व बुझ्दै जानु, रोजगारको लागि शिक्षाको आवश्यकता पर्नु, शिक्षित मानिस अशिक्षित भन्दा बाढो, जान्ने बुझ्ने हुन्छ भन्ने थाहा पाउनु छोराछोरी बीच भेदभाव कम हुनु, शैक्षिक संस्था नजिकै हुनु, विद्यालय गएर पनि घरको काम गर्न भ्याउनुले गर्दा साक्षरता दर बृद्धि भएको देखिन्छ । यस समुदायमा

महिलाहरूले जागिर खान, आत्मनिर्भर बन्न, परिवार शिक्षित पार्न कोहिबाट नठगिन, ज्ञान आर्जन गर्न, आत्म विश्वास बढाउन, बच्चाको उज्वल भविष्यको निमित्त, हिसाब किताब राख्न सक्ने भइ कुनै पनि व्यवसाय गर्न सक्षम हुनका लागि पढ्न आवश्यक रहेको बताए । विवाहित महिलालाई पढाउने चलन नहुनु, विवाह भए पछि घरको काम, खेतिको काम गर्नु पर्ने बाध्यता, बाल बच्चा जन्माउने हुर्काउनु पर्ने कारण यस समुदायमा विवाहित महिला पनि हाल अध्ययनरत छैनन् ।

विद्यालय तह सम्म हेर्दा सहभागिता ठीकै देखिन्छ तर आमा बुवालालाई खेतीमा, घरमा सघाउनु पर्ने बाध्यता, आर्थिक अभावका कारण ज्याला मजदुरी गर्न जानु पर्ने बाध्यताका कारण त्यहाँका युवा युवतीको उमेर बढ्दै जाँदा विद्यालयमा सहभागिता घट्दै गएको देखिन्छ । साथै आर्थिक अभाव, चेतनाको कमि, चाँडो विवाह र कृषिमा आश्रित पेशा हुनु आदि कारणले गर्दा उच्च शिक्षामा अझै पनि उल्लेखनीय सम्लग्नता पाइदैन ।

६.२ निष्कर्ष

वर्तमान बदलिने युगमा शिक्षाको महत्व बढ्दै गइरहेको छ । अध्ययन क्षेत्रमा पनि अभिभावक, छोराछोरीमा शैक्षिक चेतनाको वृद्धि भएको छ भन्न सकिन्छ । यहाँको समग्र शैक्षिक अवस्था सन्तोषजनक नै छ । तर शिक्षाको तह बढ्दै जाँदा विद्यालयमा सहभागिता घट्दै गएको देखिन्छ । अझ एस.एल.सी माथिको शिक्षामा एक्कासी गिरावट आउनुले भने शैक्षिक अवस्था कमजोर नै रहेको प्रमाणित गर्दछ । यहाँका प्रौढ महिलाहरू प्राय निरक्षर छन् । वर्तमानमा वालिकाहरूको विद्यालयमा सहभागिता बढ्दै गएको र अभिभावकहरू पनि केही सकारात्मक देखिएका छन् । यहाँ शिक्षामा छोरी र बुहारीलाई समान अवसर नदिनाले विवाहितहरूको तुलनामा अविवाहित कै शैक्षिक अवस्था राम्रो छ । यहाँको समाजमा बुहारीको शिक्षालाई महत्व नदिइने कारणले गर्दा जतिसुकै प्रतिभाशाली भए पनि विवाह पश्चात बीचैमा अध्ययन छोड्न महिलाहरू बाध्य छन् । यहाँ प्राय सम्पूर्ण अविवाहितहरू औपचारिक शिक्षामा संलग्न छन् ।

यहाँको समाजमा उच्च शिक्षामा महिलाको कम सम्लग्नता रहेको देखिन्छ । जसको कारणमा महिलाको चाँडो उमेरमा नै विवाह गरीदिने प्रचलन विवाह पछाडी बुहारीलाई पढाउने चलन नहुँदा महिलाले अध्ययनलाई निरन्तरता दिन पाउँदैनन् । घरको, खेतिपातीको

काममा सघाउनु पर्ने भएकाले अध्ययनमा ध्यान दिन नपाउँदा परीक्षामा बारम्बार असफल हुन पुग्छन् र असफल भएका अभिभावकहरु द्वारा उनीहरुलाई दुरुत्साहन गरिन्छ । उच्च शिक्षा महँगो हुनाले आर्थिक विपन्न भएकाहरुको पहुँच नपुग्दा महिला उच्च शिक्षामा कम सम्लग्न छन् । गरिबीको कारण चाँडै कामको खोजीको लागि हाल्नुपर्ने बाध्यताले उच्च शिक्षामा संलग्नता कम छ ।

बदलिँदो समय र परिस्थितिले गर्दा शिक्षाको महत्व पनि बढ्दै गैरहेको छ । अध्ययन क्षेत्रमा पनि अभिभावक, छोराछोरीमा शैक्षिक चेतनाको वृद्धि भएको छ भन्न सकिन्छ । अध्ययन क्षेत्रको शैक्षिक अवस्था सन्तोषजनक रहेतापनि महिलाहरुको शिक्षाको तह बढ्दै जाँदा विद्यालयमा सहभागिता घट्दै गएको देखिन्छ । गेटा गा.वि.स. अन्तर्गत वडा नं ५ श्रीलंकाका महिलाहरुको तुलनात्मक शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन निष्कर्षमा पुग्दा निम्न बुँदाहरु पाउन सकिन्छ । जुन तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

- । अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरु शिक्षाको अवसरबाट वन्चितनै रहेको पाइयो ।
- । समयको परिवर्तन संगै आफ्नो छोरीहरुलाई विद्यालय पठाउनुपर्छ भन्ने चेतना आएको पाइयो ।
- । अशिक्षित र चेतनाको कमिले छोरीहरुलाई सानै उमेरमा विवाह गरिदिनेभएकाले छोरीहरुले उच्च शिक्षा हाँसिल गर्नेको संख्या कमनै पाइयो ।
- । चेतना र अशिक्षाको कारणले गर्दा परम्परागत धारणालाई यथावत नै कायम राखेको पाइयो ।
- । अविवाहित महिलामा शिक्षा प्रतिको त्यहाँको समुदाय सकारात्मक छ तर विवाहित महिलामा शिक्षा प्रति त्यति सकारात्मक देखिदैन ।
- । कतिपय परिवारमा छोराछोरिलाई भेदभाव गरिएको पाइयो । जस्तै छोराहरुलाई बोडिङ्ग स्कुल, छोरीलाई सरकारी स्कुलमा पढाएको, घरायसी काममा छोरीलाई मात्र लगाईएको पाइयो ।
- । शिक्षाको कमिले आयमुलक काममा नलागेर बढी महिलाहरु कृषि, ज्याला मजदुरी पेशामानै संलग्न रहेको पाइयो ।

) अधिल्लो पुस्तामा शिक्षाको महत्व नबुझि नकारात्मक दृष्टिकोण राखेको पाइयो भने पछिल्लो पुस्तामा शिक्षाप्रति पुर्ण सकारात्मक दृष्टिकोण रहेको पाइयो ।

महिलाहरूले अध्ययनलाई निरन्तरता दिन नसक्नुको कारणहरू धेरै कमजोर आर्थिक अवस्था, अर्काको घरमा काम गर्नुपर्ने बाध्यता, सानै उमेरमा विवाह, कक्षामा वारम्बार असफल भएका कारण, स्कुल टाढा भएका कारण आदिले गर्दा अध्ययनलाई निरन्तरता दिन नसकेको उत्तरदाता महिलाहरूबाट प्रस्ट रूपमा पाइयो ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको अन्तरिम संविधान (२०६३), श्री चण्डेश्वरी प्रकाशन प्रा.लि. काठमाडौं ।
- आचार्य, बलराम (२०६७) लैङ्गिक र महिलावादी अध्ययन, नेशनल बुक सेन्टर काठमाडौं ।
- पौडेल, लेखनाथ (२०५०) शैक्षिक प्रकृया र नेपालमा शिक्षा प्रतिभा पुस्तक भण्डार, काठमाडौं ।
- लामिछाने, रघुनाथ (२०६६) कमलरी पृ.१६-२३ । असहाय नानीहरूको साथी (एफ एन सी) ।
- इन्सेक । (२०४९), नेपालमा कर्मया मजदुर भित्र बाँधा मजदुर पृ ३७-४५ । काठमाडौं इन्सेक ।
- गौतम, टेक नाथ । (२०४४) थारु जातिको इतिहास तथा संस्कृति या (थारु पूराण) । दाङ्ग श्री आम्बिका ट्रेड्स ।
- प्रसाद, मोहनलाल (२०३४), थारु जाति र शिक्षा। काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।
- फुजिबुरा, तात्सुरो । सन् २००४ कमैया आन्दोलन र धर्यताको राजनीति नेपालमा गरिवीको वहस भास्कर, गौतम ।
- केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०५४) नेपाल सरकार, जनसङ्ख्या तथा वातावरण मन्त्रालय रामशाहपथ, काठमाडौं ।
- विष्ट, डोरबहादुर (२०३९), सबै जातको फूलबारी साभा प्रकाशन, काठमाडौं ।
- केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०६८), रामशाह पथ काठमाडौं, नेपाल ।
- सिंह, श्री रामानन्द प्रसाद (२०६३), सिदार्थ गौतम थारु जातिका थिए प्रगतिशिल थारु युवा संगठन, ललितपुर ।
- दहित, गोपाल (२०६२), *थारु संस्कृतिको संक्षिप्त परिचय*, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, सानेपा, काठमाडौं ।

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०६५), आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धि नीति तथा कार्यक्रम
नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोग ।

अचार्य डा. बाबुराम (२०१०) थारु जातिको मूल घर काँहा हो ? नेपाल सांस्कृतिक परिषद्
पत्रिका अंक २, वर्ष ४, पृ.५-६ ।

पोखेल, कृष्ण (२०५६), *विश्वका प्रमुख राजनीतिक विचारक र वाद कार्लमाक्स*, एम.के.
पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्यूटर्स, भोटाहिटी, काठमाडौं ।

Bista, Dor Bahadur, 2004 A.D. Tharu. In Peoples of Nepal pg. 141-150 Kathmandu:
Nepal

Bennet, Lynn 1983, Dangerous wives and scared sister: Social and symbolic Role of
high caste women in Nepal, Columbia University.

Maslak, Marry Ann, 2003, Daughter of the tharu: Gender, Ethnicity, Religion and the
Education of Nepali Girls New york

Kathryan S. March, 1983, Weaving writing and Gender, Cornell University.

Sinha, Shantha 2000 A.D. Child Labour and Education in Gender Gap in Basic
Education.

Rajaure, Dorme Prasad 1991 A.D. The Status of women in Nepal. the Tharu Women
of Sukhrwan.

Khanal, Bal Krishna 1998 A.D. Educational condition of Tharu in Nepal. A
sociological study of the Tharu of Taraganpur VDC, Dang.

Lamichhane, Pama Raj 2005 A.D., Bonded labour (Kamaiya) in Nepal, Kathmandu.

INSEC 2004 A.D. Adivasi Janajati Ra Manav Adhikar in Human Rights year book
Kathmandu, INSEC.

Mathema, Kedar Bhakta 2007 A.D. Crisis in Education and future challenges for
Nepal European Bulletin of Himalayan Research.

Luitel, Samira(2008) ,gender studies,academic book center T.U kirtipur kathmandu

परिशिष्ट-१
घरधुरी सर्वेक्षण
उत्तरदाताको विवरण

१. नाम : पुरुष : महिला :
जाति : धर्म : शिक्षा :
वडा नं. :
परिवारको सदस्यको विवरण

सदस्यको नाम	उत्तरदातासँगको सम्बन्ध	लिङ्ग	उमेर	बैवाहिक सम्बन्ध	पेशा	शिक्षा	बसोबासको अवस्था

२. तपाईंको परिवारमा संख्या कति छ ?

.....

३. तपाईंको परिवारमा उमेरगत सदस्य कति छन् ?

.....

उमेर समुह	पुरुष	महिला	बिबाहित	अबिबाहित	विधुवा	विदुर	जम्मा

४. तपाईंको परिवारमा खर्च विवरण (प्रतिशतमा)

क) शिक्षा ख) स्वास्थ्य ग) खाद्यान्न घ) अन्य

५. तपाईंको परिवारमा मासिक आम्दानी कति छ ?

.....

६. तपाईंको आफ्नो उत्पादनले वर्ष भरी खान पुग्छ ?

.....

७. दश वर्ष एता तपाईंको परिवारको कोहि सदस्य वैदेशिक रोजगारमा जानु भएको छ ?

क) छैन ख) छ

८. तपाईंको परिवारमा रोजगारीमा कोहि हुनुहुन्छ ?

.....

९. (भएमा) के मा हुनुहुन्छ ?

.....

१०. तपाईंको परिवारको स्वामित्वमा रहेको जमिन कति छ ?

क) धर ख) कट्टा ग) विघा

परिशिष्ट-२

अन्तर्वार्ताको प्रश्नावली बिबरण

१) तपाईंको टोलमा कस्ता प्रकारका शैक्षिक संस्थाहरु छन् ?

.....

२) तिनमा अध्ययन गर्ने छात्राको संख्या कति छ ?

.....

३) हाल विद्यालय जाने छात्राहरुको संख्या बढाउन के उपाय अपनाईएका छन् ?

.....

४) तपाईं लेख्न पढ्न जान्नु हुन्छ ?

.....

५) (यदि नजाने भए) तपाईंको पढाई कति छ ?

.....

६) (यदि नजाने भए) तपाईंको टोलमा स्कुल थिएनन् ?

.....

७) (थिए भने) तपाईं स्कुल किन जानु भएन् ?

.....

८) (गएको भए) कति सम्म पढ्नु भयो ?

.....

९) त्यस पछि किन पढ्नु भएन ?

.....

१०) छोराहरुको पनि यस्तै हुन्छ ?

.....

११) (नहुने भए) के छोरीको शिक्षामा ध्यान दिनुपर्छ जस्तो लाग्दैन ?

.....

१२) छोरीको शिक्षा प्रति सामाजिक धारणा कस्तो छ ?

.....

१३) छोराछोरीमा बिभेद थियो तपाईंको परिवारमा ?

.....

१४) महिलाहरुको शिक्षामा न्यून सहभागिताको कारण के हुनसक्छ ?

.....

१५) शिक्षित र अशिक्षित महिलाहरु बिचमा कस्तो भिन्नता छ ?

.....

१६) सरकारी छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु भएको भए पढ्नु हुन्थ्यो ?

.....

१७) विद्यालयमा छात्रा उपस्थिति वृद्धि गर्न के गर्नुपर्ला ?

.....

१८) निर्णय प्रक्रियामा महिलाको सहभागिता कस्तो छ ?

.....

१९) अबसर पाए पढ्नु हुन्थ्यो ?

.....

२०) महिलाहरुको शिक्षामा न्यून सहभागिताको कारण के हुन सक्छ ?

.....

२१) समुदाय नै छोरीलाई शिक्षा आवश्यक पढ्न भन्ने धारणा रक्छ ?

.....